

Başlık/ Title: Filistin Cephesinde Türk ve İngiliz Ordularındaki Askerin Günlük İstihkakı: Tâynât-ı Yevmiye – Rasyon Karşılaştırması / Daily Ration of Military in Turkish and British Armies on the Palestinian Front: Tâynât-ı Yevmiye – Ration Comparison

Yazarlar/ Authors

Ahmet Akter

ORCID ID

0000-0003-2181-2035

Bu makaleye atf için: Ahmet Akter, Filistin Cephesinde Türk ve İngiliz Ordularındaki Askerin Günlük İstihkakı: Tâynât-ı Yevmiye – Rasyon Karşılaştırması, *Filistin Araştırmaları Dergisi*, no.8 (2020): 50-84.

To cite this article: Abdullah Çakmak, Daily Ration of Military in Turkish and British Armies on the Palestinian Front: Tâynât-ı Yevmiye – Ration Comparison, *Filistin Araştırmaları Dergisi*, no.8 (2020): 50-84.

Makale Türü / Type of Article: Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Submission Date: 28.10.2020

Yayına Kabul Tarihi / Acceptance Date: 29.12.2020

Yayın Tarihi / Date Published: 29.12.2020

FAD- Filistin Araştırmaları Dergisi
BPS- Bulletin of Palestine Studies
Tarandığı Uluslararası İndexler/ Abstracting & Indexing

INDEX COPERNICUS

SCIENTIFIC INDEXING

CEEOL

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

DRJI

İSAM

Asos İndex

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Yazar: Ahmet AKTER *

Filistin Cephesinde Türk ve İngiliz Ordularındaki Askerin Günlük İstihkakı: Tâynât-ı Yevmiye– Rasyon Karşılaştırması

Özet: Orduların silah ve mühimmat yanında en önemli ihtiyaçlarından biri yiyecektir. Bu konunun daha iyi anlaşılması için bir askerin günlük istihkakın ne olduğunu anlamak önem kazanmaktadır. Askere verilecek günlük istihkakın temininde kullanılan yerinden tedarik yönteminin sivil nüfus üzerinde yarattığı etki sonucunda halkın erzak tüketimini de kontrol altına alma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle bazı yiyecek maddelerinin tüketimi kontrol altına alınarak özellikle büyük şehirlerde halkın da günlük tüketeceği erzak miktarı belirlenmiştir. Erzak temininin yetersiz kaldığı bazı bölgelerde ordular sivil nüfusa yardımcı olmak zorunda kalmıştır. Bugüne kadar yerli ve yabancı literatürde günlük istihkak konusunda çok fazla araştırma olmadığı görülmektedir. Bu yazıda Birinci Dünya Savaşında özellikle Türk askerinin günlük istihkakı belirlenmeye çalışılmıştır. Osmanlı arşiv belgeleri ile İngiliz arşiv belgeleri karşılaştırılarak Filistin Cephesinde yaşanan durum anlaşılmaya çalışılmıştır. İngiliz arşivindeki raporların incelenmesi esnasında İngiliz askeri yanında müttefik Alman askerinin günlük istihkakı ile ilgili bilgilere de ulaşılmıştır. Bu sayede iki ordunun günlük istihkakını karşılaştırmak imkânı olmuştur. Günlük istihkak için üç öğün yemekte kullanılacak ekmeğ, et, sebze, meyve ve tuz/baharat gramajlarıyla belirlenmiş, ayrıca ikame malzemeler de tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Askeri, İngiliz Askeri, Alman Askeri, Tâyn, Rasyon, Filistin Cephesi, Erzak.

Daily Ration of Military in Turkish and British Armies on the Palestinian Front: Tâynât-ı Yevmiye – Ration Comparison

Abstract: Besides weapons and ammunition, one of the most important needs of armies is food. To understand this issue better, it is important to understand what the daily ration of a soldier is. As a result of the effect of the local procurement method used in the provision of daily rations to be given to the military, it has become obligatory to control the consumption of food by the people. For this reason, the consumption of some foodstuffs was taken under control and the amount of food that the people will consume daily, especially in big cities, was determined. In some areas where provision of supplies was insufficient, the Armies had to assist the civilian population. It is seen that there is not much research on daily ration in domestic and foreign literature until today. In this article, it was tried to determine the daily ration of Turkish soldiers during the First World War. The situation in the Palestinian Front was tried to be understood by comparing the Ottoman archive documents with the British archives. During the examination of the reports in the British archive, information about the daily ration of the allied German soldier as well as the British soldier was obtained. In this way, it was possible to compare the daily ration of the two armies. Bread, meat, vegetables, fruit and salt / spice to be used in three meals for daily allowance were determined in weight, and substitute materials were also determined.

Keywords: World War 1, Ottoman Soldier, British Soldier, German Soldier, Ration, Palestinian Front, Provisions.

* Dr. Ahmet Akter, ahmetakter@gmail.com, ORCID NO: 0000-0003-2181-2035.

“Türk askeri ve özellikle Anadolu askeri, mükemmel bir cevherdir. Güzel bir şekilde ihtimam gösterilip yeterli derecede yiyecek sağlanarak iyi bir talim ve terbiye verildiğinde ve sakin ve emniyetli bir şekilde idare edildiğinde bu askerlerle büyük işler başarmak mümkündür¹.”

Giriş

Topluca yaşayan insanlar için beslenme endişeli bir durumdur ve daima planlama gerektiren bir olgudur. Yiyeceğin tedariki hayati önemi haizdir. Yiyecek tedarikinin yanında hem eşit dağıtım ve hem de yeterli miktarlarda beslenme de gün içerisinde harcanacak enerji açısından başarılı bir faaliyetin anahtarıdır. Savaş ekonomisi uygulanan durumlarda başta ticaret ve tarım alanlarında yaşanan zorluklar beslenme sıkıntılarına sebep olmuş ve günlük enerji alımını da düşürmüştür.

Birinci Dünya Savaşının başlangıcından itibaren İngiltere tarafsız devletlere düşmana faydalı tüm malların sevkiyatının kısıtlanması konusunda baskı yapmıştır.² Bunun sonucunda yiyecek sıkıntısı yaşayan Almanya’da 1916-1917 kışında sivil nüfus için belirlenen günlük ihtiyaç 1.336 kaloriye, 1917 yazında ise 1.100 kaloriye düşürülmüştür. Bu miktar barış zamanının ortalama değeri olan 2.276 kalorinin yaklaşık yarısıdır.³

Hem görevlerinin hem de amaçlarının kritik düzeyde önemli olması açısından kurumların ve olağanüstü durumlarda güvenlik kuvvetlerinin değeri bir kat daha önceliklidir. Güvenlik kuvvetlerinin bir unsuru olan ve öncelikle sınır güvenliğiyle yükümlü olan askeri birliklerin hem hazarda hem de seferde yeterli ve iyi beslenmeleri elzemdir. Bu kapsamda Osmanlı Devleti de ordusunu beslemek için hazırlık yapmıştır. Birinci Dünya savaşına girmeden önce bu hazırlıklarını yeniden düzenleyerek ve yeni bir değerlendirme yaparak bir erin günlük istihkakını belirlemiş ve hazırlıklarına başlamıştır. Bunun için menzil teşkilatları ve depolar oluşturmuş, tedarik ve ikmal konusunda tedbirler almıştır.⁴

1330 tarihli Askeri Tâynât ve Yem Kanun-ı Muvakkatı’na göre Osmanlı Ordusunda bir askere verilen günlük yiyecek miktarına “Tâynât-ı

¹ Liman Von Sanders, *Türkiye’de Beş Yıl*, 3. Baskı, (İstanbul: Yeditepe yay., 2007), 233.

² Eric W. Osborne, *Britain’s Economic Blockade of Germany, 1914-1919*, (London-New York: Routledge, 2004), 140.

³ Osborne, *Britain’s Economic Blockade of Germany, 1914-1919*, s. 161.

⁴ Cezmi Tezcan, “Tekâlif-i Harbiye ve Tekâlif-i Milliye Örneklerinde Savaş Dönemleri Mali Politikaları”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2005, 60.

Yevmiye" denmektedir.⁵ İngiliz ordusunda kullanılan "Rations"un kelime anlamı İngilizce literatürde "bir askere düzenli olarak verilen sabit miktarda yiyecek" anlamına gelmektedir.⁶ Bu kelime Türk Ordusu askeri talimname ve talimatlarına da "Rasyon" olarak geçmiş ve kullanılmıştır.⁷ Metin içinde alıntılanan bilgi Türk kayıtlarından alındığında "Tayın", İngiliz kayıtlarından alındığında "Rasyon" kelimesi kullanılacaktır.

Bu konuda makale ve kitap olarak doğrudan yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır. Birinci Dünya Savaşı ile ilgili genel ve/veya cephelele ilgili yapılan çalışmalarda kısaca askere verilen iāşeden bahsedilmekte ancak Askeri Tâymînât ve Yem Kanunundan bahsedilmemektedir. Bundan başka döneme ait anılarda erzak ve iāşe konuları yaşanan zorlukları anlatmak için bahse konu edilmiştir. Adı geçen kanun bugüne kadar latin harflerine çevirilmemiş ve hiçbir çalışmada kullanılmamıştır. Günlük istihkak ile ilgili yabancı literatür de Türkçe literatürden farklı değildir.

Bu makalede kullanılan belgeler İngilizlerin Orta Doğu'da bilgi toplamaya yönelik kurduğu Arap Bürosunun hazırladığı 15 adet politik ve ekonomik istihbarat raporları ile eklerinden oluşmaktadır.⁸ Bu belgelerde

⁵ 1330 tarihli Askeri Tâymînât ve Yem Kanun-u Muvakkatı, *Düstur*, II. Tertip, Cilt : 6, ss. 1286-1331; Bir erin günlük istihkakı (beslenmesi için yemesi gereken miktar), et olarak 250 gram taze et veya yarısı kadar kavurma, pastırma, sucuk veya et konservesi. Sebze vb. olarak, 86 gram pirinç, 10 gram yağ, 20 gram soğan, 20 gram tuz, 1/4 ete karşılık nohut, fasulye gibi kuru sebzeler, patates veya sebze konservesi veya yaş sebze. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, 173.

⁶ "Ration: Fixed quantity, esp of food, allowed to one person (Özellikle yiyecek için bir kişiye izin verilen sabit miktar)", A. S. Hornby, *Oxford Advance Learner's Dictionary of Current English*, (London: Oxford University Press, 1974), 709; "Rations: a fixed amount of food supplied regularly to a soldier", A. S. Hornby, *Oxford Advance Learner's Dictionary of Current English*, Fifth Edition, (London: Oxford University Press, 1995), 965.

⁷ Rasyon tanımlamasının geçtiği bazı askeri yayımlar: *Kara kuvvetleri Devamlı Emirler Muhtırası*, (KK. Basımevi ve Basılı Evrak Depo Müdürlüğü, 1998), 4-36; *KKT 7-8 Piyade Manga ve Takımı*, (KK. Basımevi ve Basılı Evrak Depo Müdürlüğü, 1998), 1-16, A-5, B-1; *KKT 7-10 Piyade, Hava İndirme Piyade ve Komando Bölükleri*, (KK. Basımevi ve Basılı Evrak Depo Müdürlüğü, 1996), 8-15; *KKT 7-20 Piyade Taburu*, (KK. Basımevi ve Basılı Evrak Depo Müdürlüğü, 1994), 8-17; *KKT 54-1 Tugay ve Tümenle Muharebe Hizmet Desteği*, (KK. Basımevi ve Basılı Evrak Depo Müdürlüğü, 1994), 2-36.

⁸ Belgeler Prof. Dr. Dilşen İnce Erdoğan tarafından İngiltere arşivinden temin edilen Arap Bürosuna ait raporlardan seçilmiştir. Birinci Dünya Savaşı esnasında Ortadoğu'ya yönelik İngiliz askeri istihbarat teşkilatının merkezi Mısır'dır. Çanakkale'de yaşanan başarısızlığın ardından Şubat 1916 tarihinde Gilbert Clayton, Mısır Seferi Kuvvetleri'ni desteklemek için Ortadoğu hakkında tüm bilgilerin toplandığı bir merkez olması maksadıyla askeri istihbaratın bir bölümü olarak Arap Büro'sunu kurmuştur. Ü. Gülsüm Polat, "Türk-Alman Propagandası Karşısında Arap Bürosu'nun Kuruluşu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. C. XXVI, S: 76, (Ankara 2010), 97- 131; Mustafa Çabuk, "İngiliz Belgelerine Göre İngiltere'nin Ortadoğu'daki İstihbarat Merkezi: Arap Büro (1916-1920)", *Belgi Dergisi*, C.2, (Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 2019), 17, , Kış 2019/I, 1130-

edinilen istihbari bilgiler elde edildiği gibi, yorum ve analiz yapılmadan kullanılmıştır.

Askerin günlük yiyecek istihkakını tespit etmeden önce yaşanan sıkıntıları ve ordunun ikmal durumunu anlamak açısından erzak tedarikinden kısaca bahsetmek yararlı olacaktır. Erzak temininde kullanılan yerinden tedarik yönteminin sivil nüfus üzerinde yarattığı etki sonucunda halkın erzak tüketimini de kontrol altına almak zorunluluğu oluşmuştur. Bu nedenle başta un olmak üzere bazı yiyecek maddelerinin tüketimi kontrol altına alınarak özellikle İstanbul gibi büyük şehirler başta olmak üzere halkın da günlük tüketeceği erzak miktarı belirlenmiştir. Bazı bölgelerde Ordular sivil nüfusa yardımcı olmak zorunda kalmıştır.

1. Erzak Tedariki ve Bazı Uygulamalar

Birinci Dünya Savaşı uzun süreli ve topyekün bir savaş olduğundan beslenme konusunda halk ile ordunun yiyecek ihtiyacı ve tedariki birbirini etkilemiş ve zor zamanlar geçirilmesine neden olmuştur. Savaş başladığında oluşan ekonomik zorluklar ve tedarik-ulaştırma sıkıntıları büyük şehirlerin de beslenmesinde sorunlar yaşanmasına neden olmuştur.⁹ İstanbul'da yaşananlar halkın yaşamının ne kadar zor olacağına göstergesidir. Ağustos başında savaşla beraber seferberlik de başlayınca halk fırınlara koşmuş ve

1147; Ayrıca bkz. Dennis Edward Knox, *"The Development of British Policy in Palestine, 1917-1925, Sir Gilbert Clayton and The "New Eastern Question"*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Michigan State University, 1971, 19; Kylie L. Stevens, *An Exploration of Social Networks: Gertrude Bell and the Arab Bureau 1916-1921*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (William Jessup University, 2013), 11; Barbara Anne Presgrove, *"Britain and The Middle East, 1914-1921: A Study in Personel Policy-Making"*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, The Florida State University, 1979, 40-55; Geoffrey Hamm, *"British Intelligence and Turkish Arabia: Strategy, Diplomacy, and Empire, 1898-1918"*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Toronto, 2012, 248; T.G.Fraser, vd., *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011), 86; Isaiah Friedman, *British Pan-Arab Policy, 1915-1922 A Critical Appraisal*, (New York: Routledge, 2017), 34; Elie Kedourie, *In the Anglo-Arab Labyrinth The McMahon-Husayn Correspondence and Its Interpretations 1914-1939*, (New York: Routledge, 2014), 76-77; Robert H. Lieshout, *The British and the Middle East The Arab Question, 1914-1919*, (London-New York: I.B.Tauris, 2016); Shelia Ann Scoville, *"British Logistical Support to the Hashemites of Hejaz: Taif to Maan 1916-1918"*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Los Angeles: University of California, 1982, 38-47; Timothy J Paris, *In Defence of Britain's Middle Eastern Empire A Life of Sir Gilbert Clayton*, (Eastbourne: Sussex Academic Press, 2016), 104; Yigal_Sheffy, *British Military Intelligence in the Palestine Campaign 1914-1918*, (New York: Routledge, 2013), 128-132.

⁹ Nakliye sorunları için Bkz. Özellikle Filistin bölgesinde karayolu ve demiryolunun yetersizliği nakliyatı fazlasıyla zorlaştırıyordu. Hasan Karaköse, "Birinci Dünya Savaşında Suriye İle Arabistan Cephesinde Ulaşım ve İaşe (Erzak)", *G. Ü. Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, (2000): 39-48; Berfin Melikoğlu Gölcü, vd., "Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusunda Develer ve Develi Birliklere İlişkin Düzenlemeler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 9, Sayı 47 (Aralık 2016): 269-278.

polis bir okkadan çok ekmek alınmasını yasaklamak zorunda kalmıştır.¹⁰ Bu ve benzeri sorunlar nedeniyle devlet yiyecek maddelerinin tüketilmesini kontrol altına alarak bir kişinin günlük tüketeceği yiyecek miktarını belirlemiştir. Filistin cepesinde ise savaş süresince zaman zaman sivil halkın yiyecek ikmalleri ordu tarafından yapılmıştır.¹¹ Cemal Paşa anularında bu konuyla ilgili olarak şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Bütün devlet mektepleriyle Beyrut Amerikan talebesinin ve savaşa girmiş devletler tebaasından Beyrut'ta kalmış olan ailelerin, bütün Maruni vesair mezheplerin ruhani reislerinin ve mülki memurların, resmi ve hususi hastanelerin birer senelik iaşelerini kısmen parasız ve kısmen parası karşılığında ordu ambarlarından verdim. Özellikle Maruni Patriğiyle onun himayesi altında bulunan yetimler evi ve dini müesseseler için 1916 senesinde ücretsiz olarak üç yüz bin kilo zahire verdiğim gibi 1917 senesinde de gerek para ve gerek zahire ile yardımda bulundum.”¹²

Bir başka örnek olarak Cemal Paşa, Cebel-i Lübnan'ın Aynitura manastırında bin göçmen ocuk için açtığı yetimhanenin iaşesini sağlamıştır.¹³ Yine Beyrut'ta imalathanelerde  bini aşkın genç kız ve kadın çalışmaktadır ve ordu ambarından verilen zahirelerle günde birer ekmek ve ayrıca gündelik almaktadırlar.¹⁴

Balkan Savaşı esnasında ıkarılan 17 Kanun-ı sani 1328 (30 Ocak 1913) tarihli Tekâlif-i Harbiye'nin Suret-i Tarhu hk. Kanun-ı Muvakkat seferberlik halinde ordunun, yiyecek, giyecek ve savaş zamanında ihtiyaç duyduğu levazımata halktan karşılanmasına izin vermektedir.¹⁵ Bu kanunun ilk maddesi ile Tekâlif-i Harbiye (Savaş Yükümlülükleri)'nin nerelerde uygulanacağının gerektiğinde asker makamlar tarafından belirleneceği, ikinci maddesiyle Tekâlif-i Harbiye Komisyonlarının kimlerden oluşacağı, üçüncü maddesiyle komisyonun görevlerinden birinin mahall rayiç

¹⁰ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı tarihi, Cilt III 1914-1918 Genel Savaşı, Kısım IV Savaşın sonu*, (Ankara: TTK Yay., 1983), 523; Sıkıntı sadece Osmanlı Devleti'ne özgü değildi 1917 yılında Almanya ve Avusturya'nın yanında İngiltere, Fransa ve İtalya'da da ciddi protesto ve grevler yaşanmıştır. Jay Winter, vd., *Birinci Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası yay., 2012), 182-184.

¹¹ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi, IV nc Cilt 2 nci Kısım*, (Ankara: ATASE Yay., 1986), 768.

¹² Alpays Kabacalı, *Cemal Paşa, Hatıralar (Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Kumandanı)*, (İstanbul: İş Bankası yay., 2001), 350-351; Cemal Paşa, *Anularım, 1913-1922*, (Haz. Fahri Parin), (İstanbul: Paraf Yay., 2010), 313-314.

¹³ Ali Fuat Erden, *Birinci Dünya Harbi'nde Suriye Hatıraları*, (İstanbul: İş Bankası Yay., 2003), 152; Alpays Kabacalı, *Cemal Paşa*, 352.

¹⁴ Kabacalı, *Cemal Paşa*, 353.

¹⁵ Tekâlif-i Harbiye'nin Suret-i Tarhu hk. Kanun-u Muvakkat, *Düstur*, II. Tertip, 5. Cilt, 48-49.

fiyatlarını belirlemek ve fiyat cetvelini hazırlayarak hükümete ulaştırmak olduğu, dördüncü maddesiyle de Tekâlif-i Harbiye mazbatalarının nasıl düzenleneceği açıklığa kavuşturulmuştur.¹⁶ Erzak ve hayvanatın nasıl muhafaza edileceği ve sevk edileceği 28 Ağustos 1914 tarihli Tekâlif-i Harbiye Komisyonlarının Erzak Tedâriki Husûsundaki Vezâifine Dair Muvakkat Talimatname ile belirlenmiştir.¹⁷

Tüccarın elindeki erzak da Ordu tarafından satın alınınca Tekâlif-i Harbiye Kanunu halkın iâşesinin aksamasına neden olmuştur. Çare olarak iane (yardım) usulüne başvurulmuştur. Ordunun ihtiyacını karşılamak için Tekâlif-i Harbiye Komisyonları tüccarın elindeki koyun, patates, soğan, fasulye, nohut ve yağ gibi maddelerin %25'ine el koymuştur. Çekilen un sıkıntısı nedeniyle de temel gıda maddelerinden ekmeğin fiyatı ortalama %20 oranında pahalılaşmıştır. En büyük sıkıntı geride bırakılan asker yakınlarının muhtaç duruma düşmesidir.¹⁸ Subay ailelerine ve memurlara yapılmak istenen aynı yardım esnasında dağıtım konusunda da aksaklıklar yaşanmıştır.¹⁹

18 Ağustos 1917 günlü İaşe-i Umumiye Kararnamesi ile Harbiye Nezareti'ne bağlı İaşe Umum Müdürlüğü kurulmuş ve seferberlik boyunca halkın ve ordunun iâşe ihtiyacı bu kurum tarafından karşılanmıştır.²⁰ Bu yeni düzenlemeye ek olarak İstanbul'da konuşlu Birinci Ordu dışında Osmanlı ordularının her birinde Mıntika İaşe Heyeti kurulmuş, adı geçen ordunun bulunduğu yöredeki iâşe işleri ise doğrudan İaşe Umum Müdürlüğü'ne verilmiştir.

Vilayet ve müstakil mutasarrıflık merkezlerinde de Mıntika İaşe Heyetlerine bağlı birer iâşe komisyonu kurulmuştur. Mıntika İaşe Heyetleri, bölgenin ordu komutanı başkanlığında toplanan valiler, müstakil mutasarrıflar ve onların defterdarları ile muhasebecilerinden oluşmuştur. Vilayetler, livalar ve ilçelerde kurulan iâşe komisyonları ise, bölgenin en büyük mülkiye memuru başkanlığında, bölgenin en yüksek rütbeli askeri kumandanı, jandarma komutanı, en yüksek dereceli mal memuru ile İdare ve Belediye Meclisleri üyelerinden seçilmiş kişilerden oluşmuştur. 25 Eylül

¹⁶ Tezcan, *Tekâlif-i Harbiye ve Tekâlif-i Milliye Örneklerinde Savaş Dönemleri Mali Politikaları*, 3.

¹⁷ *Tekâlif-i Harbiye Komisyonlarının Erzak Tedâriki Husûsundaki Vezâifine Dair Muvakkat Talimatnamedir*. Numro 1, 15 Ağustos 1330.

¹⁸ Lokman Erdemir, "I. Dünya Harbi'nin İstanbul'da Sosyal Hayata Etkisi", *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devleti*, (Ed. Ali Arslan, Mustafa Selçuk), (Kitabevi Yay., 2015), 305-327.

¹⁹ Feridun Ergin, "Birinci Dünya Savaşında ve Atatürk Döneminde Fiyatlar ve Gelirler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 7, (Kasım 1986): 59-84.

²⁰ *İaşe-i Umumiye Kararnamesi ve Suret-i Tatbikiyesini Müş'ır Talimatname*, (Dersaadet: Matbaa-i Askeriye, 1333).

1917 tarihinde çıkarılan bir kararname ile ordu mensuplarının yanı sıra devlet hizmetindeki memur, öğretmen, polis ve jandarmaya da her ay erzak dağıtımı başlatılmış ve bu görev de İaşe Umum Müdürlüğü'ne verilmiştir. Neticede iaşe idaresinin Harbiye Nezareti denetimine geçmesi ile bir ölçüde düzen sağlanmıştır. Örneğin, ekmeğin sorununda kısmen çözüme ulaşılmış, piyasada az bulunur olan mallar karneye bağlanmıştır.²¹ Böylece sabit bir durum olmamasına rağmen halka da belirli bir istihkak planlanmıştır. Tüm bu hazırlıklar sorunun çözümünde teorikte kalmış ve pratikte oldukça büyük sorunlar yaşanmıştır.

Arap Bürosunun Ortadoğu'ya yönelik hazırladığı İngiliz istihbarat raporlarına göre; 1918 Şubat sonunda Nablus'tan tahliye edilen siviller için verilen emirde herkese 10'ar günlük rasyon verileceğinin belirtilmesi²² halkın beslenmesi maksatlı konu ile ilgili örnekleme için uygun olacaktır. Yine "Tanin" de 1 Nisan'dan itibaren İstanbul'da günde kişi başına 250 gramlık somun ekmeğin verileceği açıklanmış ve alınan haberlerden ekmeğin rasyonunun bazen 300 gram ve bazen 200 gram olduğu bilgisi edinilmiştir.²³ 1 Mayıs'ta ele geçirilen bir Ermeni savaş esirinden öğrenildiğine göre, İstanbul'daki ekmeğin rasyonu günde yaklaşık 250 gram ekmeğin ve haftada 250 ila 500 gram ettir.²⁴

Nitekim 1 Mart - 1 Nisan 1918 arası Suriye gazetelerinde, Şam ve Beyrut Vilayetlerinde gıda konusunda bazı ilginç bilgilere ulaşılmıştır. Şam Valisi'nin 6 Mart'ta, bölgede beklenen hasatın sivil nüfusun yanı sıra ordunun ihtiyaçları için yeterli olacağını açıklamasına rağmen, 12 Mart'ta "El Balagh" gazetesi hükümet satın alımları, kuraklık ve nakliyat eksikliğine atıfta bulunarak ciddi bir sıkıntı beklendiğini belirtmiştir. Ekmeğin fiyatındaki yüksekliğin Almanların tahıl alımlarından dolayı olduğu yönündeki iddialar şiddetle reddedilmiş ve düşman ajanlarının bu konuyu istismar ettiği iddia edilmiştir. Gerçekte olası bir kıtlığın sebebi İngilizlere göre öncelikle Türk Ordusunu beslemekten kaynaklanmaktadır. Yine İngiliz istihbarat elemanlarının analizine göre; Kıtlık ve yüksek fiyatların başlıca nedenlerinden biri olan, ekilen alanın azalması, söz konusu gazete haberinde hiç belirtilmemiştir.²⁵ İki Vali ile 18 Mart'ta Şam'da gerçekleşen bir

²¹ Tezcan, *Tekâlif-i Harbiye ve Tekâlif-i Milliye Örneklerinde Savaş Dönemleri Mali Politikaları*, 68.

²² FO 141-456 Political and Economic Intelligence Summary (Enemy Territory) No. 1, 18 March 1918.

²³ FO 141-456, No. 7, 8 Haziran 1918

²⁴ FO 141-456, No. 8, 22 Haziran 1918

²⁵ FO 141-456, No. 7, 8 Haziran 1918

görüşme sonucu Cemal Paşa (Mersinli), 2 Nisan tarihinde vurgunculara ve istifçilere yönelik şu bildiriği yayınlamıştır.²⁶

1. Bütün tahıl tüccarları tüm tahıllarını bir hafta içinde askeri makamlara teslim edecektir.

2. Ailelerin reisleri acil ihtiyaçları için gerekli olanı koruyacak ve ihtiyaç fazlasını askeri makamlara verecektir.

3. Teslim edilen tahılların fiyatı aynı gün için çift başına (yani rıtl (5,5 lbs.) başına 34 1/2 krş.) toplam 450 kuruştur.²⁷ (Bu hesaba göre bir çift yaklaşık 13 rıtl)

4. Adı geçen sürenin bitiminde tüccarların elinde tahıl bulunduğu tespit edilirse, kovuşturulacak ve stoklarına el konacaktır.

5. Bu tebliğ basında yayınlandığı için bilmemek söz konusu değildir.

İngiliz istihbarat elemanları fakir sınıflar arasında okuryazarlığın düşüklüğünü göz önüne alarak, bu durumun oldukça adaletsiz olduğunu düşünmektedir.²⁸

Bütün bu çabalara rağmen Osmanlı Devleti ordusunu düzenli olarak besleyememiştir. Örnek olarak; seferde 3'üncü Ordu'nun mevcudu 190.000 insan ve 60.000 hayvandır. Bu mevcudun altı aylık iaşesi için yaklaşık 88 milyon kilogram buğday, çavdar ve arpaya gereksinim varken, ordu ambarlarında yalnız 1.250.000 kilogram yiyecek ve tahıl bulunmaktadır.²⁹ Savaş esnasında yaşanan zorluklara diğer bir örnek olarak; Kanal Harekatı öncesi belirlenen yeni çöl erzakına göre, bir erin haftalık iaşesi 5.600 gram

²⁶ Belgede geçen tabiri ile "Cemal Paşa No: 2".

²⁷ Suriye'de İstanbul kilesine (20 okka) verilen addır. Bu ölçü Şam ve Havran'da kullanılmıştır. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, (Paradigma yay., 2011), 170; Kullanıldığı bölgeye göre değeri değişen ağırlık birimi. Kayıtlarda Rotol, Rotolo, Rotl, Rıtl ve Ratl olarak geçmektedir. 19. Yy. da Beyrut'ta 2,550 kg., diğer kayıtlarda 2,563, 2,295; Jan Gyllenbok, *Encyclopaedia of Historical Metrology, Weights, and Measures*, Volume 3, Birkhäuser: Springer International Publishing, (2018): 1687; 1 rottol = 1,428 Litre, a.g.e. S. 1903; Suriye'de ratl 2,564 veya 3,205 kg. Halep'te sıvı için 2,295 kg. Halep'te İpek için 2,217 kg, Halep'te 19. Yy. da ağırlık ölçüsü olarak 3,207 kg. a.g.e. S. 1917; 19. Yy. da Şam'da 2,550 kg. diğer bir kaynaktan alıntı olarak da ratl 1,850 kg.; Halil İnalçık, "Introduction to Ottoman Metrology", *Turcica*, XV, (1984): 311-348; Walter Hinz'e göre Şam Rıtl'ı 1,85 kg. Halep Rıtl'ı ise 2,28 kg. dir. Filistin Rıtl'ı 2,885 kg. dir. Walter Hinz, *İslamda Ölçü Sistemleri*, (İstanbul: Marmara Üni. Yay., 1990), 37-38. Ayrıca Bkz. Rotolo; Arabi literatürde rottol. Güney İtalya'da 12nci yüzyıldan itibaren kullanılan ağırlık birimi. Eskiden Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da kuru malzeme için kullanılan ağırlık ölçüsü. 1-5 libre (0.5-2.5 kg.) arasında bir ağırlığa tekabül etmektedir. Kantarın 100 de birine eşittir. <https://en.wiktionary.org/wiki/rotolo> Ulaşım tarihi: 30.04.20209.; <https://www.sizes.com/units/rotoolo.htm>; Ulaşım tarihi: 30.04.2020. İngiliz belgelerinde 5,5 libre ağırlık.

²⁸ FO 141-456, No. 7, 8 Haziran 1918

²⁹ Köprülülü Şerif (İlden), *Sarıkamış*, Haz. Sami Önal, 7. Baskı, (İstanbul: İş Bankası yay., 2011), 43.

peksimet (günde 800 gram) 40 gram çay, 110 gram şeker, 500 gram kavurma, 140 gram bulgur, 135 gram soğan, 41 gram tuz, 280 gram zeytin, 40 gram sirke, 245 gram kuru sebze (özellikle bamya), 920 gram yemiş (özellikle kayısı pestili), 2.800 gram odun olmalıydı. Fakat sefer sırasında bu ölçü yarıya indirilmiştir.³⁰

2. Barış Zamanında Tâynât-ı Yevmiye/Rasyon

Savaşta karşı karşıya gelen Osmanlı, İngiliz ve Alman Ordularının belirlediği günlük istihkakı, barış zamanında planlandığı şekil esas alınarak karşılaştırmak savaşta yaşanan zorlukları anlamak için bir fikir verecektir. 1330 tarihli Askeri Tâynât ve Yem Kanun-ı Muvakkatı askerlere verilecek günlük istihkakı belirleyen kanundur. Kanun günlük istihkakin miktarını, uygulanmasını ve ikame kullanımını kapsayan ayrıntılı hükümler getirmiştir.³¹ Bu kanun Birinci Dünya Savaşı süresince yürürlükte kalmıştır. Bu kanuna göre aslı ekte sunulan günlük istihkak-tâynât-ı yevmiye şu şekildedir.³² Tuz istihkakı 20 gramdır.³³

	Gram	şahm (İç Yağı)	Maiyet-i Fehim ³⁴ (Karbonhidrat)	Albümin	Kalori
Ekmek	900	3,96	465,54	55,35	2.151
Et	250	5,47	-	50,07	206,15
Bulgur	150	0,39	117,15	12,60	544,60
Yağ	20	21,09	0,12	0,18	195,50
Toplam		30,91	582,81	118,30	3.149,25

Yukarıda verilen Türk askeri tayını ile karşılaştırılabilecek olan İngiliz askerlerine verilen standart rasyon şunlardan ibarettir.³⁵

³⁰ İsmet Üzen, "Kanal Harekatı", *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devleti*, (Ed. Ali Arslan, Mustafa Selçuk), (İstanbul: Kitabevi Yay., 2015), 165-166.

³¹ 1330 tarihli Askeri Tâynât ve Yem Kanun-u Muvakkatı, *Düştur*, II. Tertip, Cilt : 6, 1286-1331; Bir erin günlük istihkakı (beslenmesi için yemesi gereken miktar), et olarak 250 gram taze et veya yarısı kadar kavurma, paştırma, sucuk veya et konservesi. Sebze vb. olarak, 86 gram pirinç, 10 gram yağ, 20 gram soğan, 20 gram tuz, 1/4 ete karşılık nohut, fasulye gibi kuru sebzeler, patates veya sebze konservesi veya yaş sebze. Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, 173.

³² 1330 tarihli Askeri Tâynât, 1286-1331.

³³ 1330 tarihli Askeri Tâynât, 1286-1331.

³⁴ *Lugat-ı Tıbbiye*, Fransızcadan Tercüme, Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye, İstanbul, 19 Ağustos 1316, 6 Cumadelevvel 1318, s. 168, 592; *Lugat-ı Tıbbiye*, (İstanbul: Mekteb-i şahane-i Tıbbiye Matbaası, 2 Rebiülahir 1290), 100, 295.

³⁵ Nic Clarke, John Cranfield, Kris Inwood, "Fighting Fit? Diet, Disease, and Disability in the Canadian Expeditionary Force, 1914-18", *War & society*, 33(2), 2014, 80-97. https://wvi.lib.byu.edu/index.php/British_%26_German_rations. Ulaşım tarihi: 30.04.2020; <http://17thdivision.tripod.com/rationsoftheageofempire/id5.html>. Ulaşım tarihi: 30.04.2020; 1 libre: 450 gr, 1 Ons: 28,35 gram

Konserve Et	1 Lb. (446 gram)
Ekmek	1,25 Lbs. (566 gram)
Peynir	3 oz. (85 gram)
Domuz Pastırması	4 oz. (113 gram)
Çay	5/8 oz. (18 gram)
Tuz	½ oz. (14 gram)
Reçel	4 oz. (113 gram)
Şeker	3 oz. (85 gram)
Taze Sebze veya Kurutulmuş Sebze	8 oz. (226 gram) veya 2 oz. (56 gram)
M&V(Sebzeli et konservesi)	20-24 oz. (566-680 gram)

Bunlara ek olarak pul biber, tütün ve hardal vardır.³⁶ Osmanlı Devletinin müttefiki olan Alman Ordusunun standart rasyonu ise aşağıdakilerden oluşmaktadır.³⁷

Ekmek veya Bisküvi veya Yumurtalı Bisküvi	750 gram (26 1/2 oz) veya 500 gram (17 1/2 oz) veya 400 gram (14 oz.)
Taze veya Dondurulmuş veya Konserve Et	375 gram (13 oz.) veya 200 gram (7 oz)
Patates veya Sebze veya Kurutulmuş Sebze veya Karışık Patates ve Kuru Sebze	1,500 gram (53 oz.) veya 125-250 gram (4 1/2-9 oz.) veya 60 gram (2 oz.) veya 600 gram (21 oz.)
Kahve veya Çay	25 gram (9/10 oz.) veya 3 gram (1/10 oz.)
Şeker	20 gram (7/10 oz.)
Tuz	25 gram (9/10 oz.)
2 Puro ve 2 Sigara veya Pipo Tütünü veya Tütün veya Enfiye	1 oz. (28 gram) veya 9/10 oz. (25,5 gram) veya 1/5 oz. (5,6 gram)

Komuta eden subayın takdirine bağlı olarak: 0.17 pint alkollü içki, 0.44 pint şarap, 0.88 pint bira bulunmaktadır.³⁸ Askeri tâynât kanununa göre ayrıca Türk askerine günlük kullanımı için 9 gram sabun tahsis edilmiştir.³⁹ Günlük gaz ihtiyacı 30 gram dır. Ek olarak yemek pişirmekte kullanılan

³⁶ Örnek rasyon Ek-6' dadır.

³⁷ https://wvwi.lib.byu.edu/index.php/British_%26_German_rations. (Ulaşım tarihi: 30.04.2020); Başka bir kaynaktan ise şu şekildedir: 2 adet 130 gram Erbswurst (Erbswurst, bezelye unu, domuz yağı, sığır eti veya domuz yağı, soğan, tuz ve baharatlardan yapılan Alman sosisidir.), 2 Adet 125 gram sert ekmek, 150 gram domuz pastırması, 25 gram kahve veya 3 gram Çay, 25 gram Şeker, 25 gram tuz; <http://17thdivision.tripod.com/rationsoftheageofempire/id2.html>. Ulaşım tarihi: 30.04.2020; İngiltere'nin ablukası sonucu Alman ordusu 1917 yılında %25 oranında kısıtlamak zorunda kalmıştır. Osborne, *Britain's Economic Blockade of Germany, 1914-1919*, 161.

³⁸ Örnek rasyon Ek-7' dedir.

³⁹ 1330 tarihli Askeri Tâynât, 1286-1331.

üzere 700 gram daha gaz tahsis edilmiştir.⁴⁰ çamaşır yıkamak için 80 gram ve ayrıca banyo için 20 gram odun tahsisi yapılmıştır.⁴¹Kömürün kışın kullanılmak üzere 250 gram ve 1.000 gram olmak üzere iki ayrı tahsisatı vardır. Teşrin-i Sani(Kasım)'den şubat sonuna kadar kullanılacak miktardır. Kış şiddetli geçtiği takdirde miktarlar iki katına çıkarılabilir.⁴² Kışa mahsus olan kömür ve odun istihkaklarından birisi verildiği zaman diğeri verilmeyecektir. Ramazan tayını ise kanunda ayrıca hesaplanmıştır.⁴³Kanunda, askere verilecek günlük istihkak dahilindeki malzemelerden bulunamayanlar için ikame malzemeler de belirlenmiştir. Ekmek verilemediği zamanlarda 600 gram peksimet veya 600-630 gram un ve yeteri miktarda tuz ve odun verilecektir.⁴⁴

Taze et bulunmadığı takdirde istihkakın yarısı kadar kavurma veya kıyma verilecektir. Sığır etinin ucuz olduğu yerlerde senenin tamamında sığır eti verilecektir. Eğer sığır eti bulunamadığı takdirde nisandan ağustosa kadar koyun veya kuzu eti verilecektir. Et istihkakı; dana, koyun, tavuk, taze balık etleri, yumurta, taze salamura peyniri, havyar, tuzlu balık, kuru balık, yağlı sardalye balığı, beyin, paştırma, sucuk, kaşar vs. peynirler, süt ve yoğurt ile değiştirilebilecektir.⁴⁵

Bulgur bulunamazsa pirinç verilecektir. Eğer pirinç de bulunamazsa kuru sebze, patates, cezer-i yemani (Yemen havucu) (sıcak memleketlerde), havuç, enginar, şalgam, lahana, pırasa, ıspanak, lahana turşusu, yeşil salata ve emsali sebze konservesi; sebze bulunmayan yerlerde kuskus, arpa şehriyesi, tarhana, irmik, kestane, her cins kuru sebzeler, konserveler yedirilecektir. Kuru meyve, kuru üzüm, buğday, mısır, mercimek, nohut, fasulye unları, salamura ve kaşar peynirleri, şeker ve pekmez ile değiştirilebilecektir.⁴⁶

Yağ bulunmadığı durumlarda; taze yağlı et, zeytinyağı (zeytinyağının ucuz olduğu yerlerde haftada iki defa sadeyağlı yemekler yerine zeytinyağlı yemek yedirilecektir.), kuyruk veya iç yağı, şeker, pekmez, kahve, çay, ekmek, süt, yoğurt ve tahin helva ile değiştirilebilecektir.⁴⁷

Ayrıca Kanuna göre; Tren ve vapurla topluca sevk edilen kıtaların askerlerinin istihkakı yemek vermeye uygun olmadığı takdirde kumanya

⁴⁰ 1330 tarihli Askeri Tâynât, 1286-1331.

⁴¹ 1330 tarihli Askeri Tâynât, 1286-1331.

⁴² 1330 tarihli Askeri Tâynât, 1286-1331.

⁴³ 1330 tarihli Askeri Tâynât, 1286-1331.

⁴⁴ 1330 tarihli Askeri Tâynât, 1286-1331.

⁴⁵ 1330 tarihli Askeri Tâynât, 1286-1331.

⁴⁶ 1330 tarihli Askeri Tâynât, 1286-1331.

⁴⁷ 1330 tarihli Askeri Tâynât, 1286-1331.

verilecektir. Bu kumanya; 600 gram peksimet (bir iki günlük mesafeler için taze ekme tercih edilecektir.), 160 gram zeytin (zeytin bulunamadığı takdirde o miktar beyaz peynir verilecektir.), 80 gram soğan yahut sarımsak, 22 gram sirke (sirkenin üzümünden yapılmış olmasına dikkat edilecek ve kekre üretilmiş sirkeler askere verilmeyecektir.), 3 gram zeytinyağından oluşacaktır.⁴⁸

Bir askerin yorgunluğu ve günlük faaliyetlerinde meydana gelecek bedeni zafiyetini telafi etmek için günlük 3.149 kalori (vahid-i nari) oluşturacak yiyecek ile beslenmesi kabul edilmiştir.⁴⁹ Bu hesap diğer devlet ordularınca da kabul edilen König düsturu⁵⁰ gereğince albümin⁵¹ ve karbonhidratın 4.1 ve iç yağının 9.1 rakamı ile çarpılmasıyla hesaplanmıştır.⁵² 19. yüzyılda da gıdanın üç ana bileşeni olarak kabul edilen protein, karbonhidrat ve yağın birer gramı incelendiğinde protein ve karbonhidratın enerji değeri 4.1 kalori ve yağın enerji değeri 9.3 kalordir.⁵³ Ancak König düsturunda albümin (protein) ve karbonhidratın değeri 4.1 alınmasına rağmen yağın değeri 9.1 olarak hesaplamaya dahil edilmiştir. Bugün de kabul edilen, bu maddelerden açığa çıkan enerji değerleri küsuratlar yuvarlanarak 1 gram protein ve karbonhidrat için 4 kalori ve 1 gram yağ için 9 kalordir.⁵⁴

Askere sabahları eğitimden önce günlük istihkakından verilmek suretiyle biraz ekme ile biraz peynir, kahve veya çay; öğle vakti kuvvetli bir gıda ve

⁴⁸ 1330 tarihli Askeri Tâymât, 1286-1331.

⁴⁹ 1330 tarihli Askeri Tâymât, 1286-1331; Kalori'nin insanın bedensel faaliyetlerinde hesaplanmasıyla ilişkili çalışmalar 19. Yy. dayanır. Bu çalışmalar ile beden ihtiyacına göre ne kadar yemek tüketilmesi gerektiği sorusunun cevabı aranmıştır. Beslenme ile hastalık arasında bir ilişki kurularak hastalıktan kurtulmak için beslenmeye dikkat edilmesi fikri öne çıkarılmıştır. Böylece kalori hesaplamasıyla doğru beslenme ve sağlıklı yaşama hedeflenmiştir. Burak Onaran, "Kara Safra ve Melankoli, Kalori ve İstatistik", *Metro-Gastro*, sayı. 66, 2012, 80-83. Aynı dönemde Osmanlı ve Alman rasyonlarının yanında İngilizlerin de günlük kalori uygulaması 3,149 kalordir. Fransızların kalori değeri ise 4,466 kalordir. Clarke, "Fighting Fit?", 80-97.

⁵⁰ Franz Joseph König 1843-1930 yılları arasında yaşamış Alman kimyacıdır. Alman gıda kimyasının kurucusudur. [https://en.wikipedia.org/wiki/Joseph_König_\(chemist\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Joseph_König_(chemist)) (Ulaşım Tarihi: 01.09.2020)

⁵¹ Bir protein olan Albümin başlangıçta organik madde kapsamında proteinlerden ayrı olarak azotlu maddeler içinde değerlendirilmiştir. Karbonhidrat ve yağlar ise azotlu olmayan maddeler kapsamında değerlendirilmiştir. Robert Hutchison, *Food and the Principles of Dietetics*, Fourth Edition, (New York: William Wood and Company, 1916), 2-3.

⁵² 1330 tarihli Askeri Tâymât, 1286-1331.

⁵³ Hutchison, *Food and the Principles of Dietetics*, 5.

⁵⁴ Rex Montgomery, vd., *Biyokimya*, Çev. Nilgün Altan, (Ankara: Palme yay., 2000), 7; David Kritchevsky, "Fats and Oils in Human Health", *Food Lipids: Chemistry, Nutrition and Biotechnology*, (Casimir C. Akoh, David B. Min, eds.). (New York: Marcel Dekker, 2002), 449-461.

akşamları daha hafif bir yemek verilecektir. Gıda maddelerinin değiştirilmesi gerektiğinde kanunda bahsedilen şekilde kıta kumandanının emri ve tabibin onayıyla askere yedirilecek yiyeceklerin değeri o günkü istihkakın azami değerini geğmemek şartıyla belirlenen kalori miktarını oluşturacak miktarda kullanılacaktır.⁵⁵ Ramazan ayında oruğ tutmamak konusunda şer'î izin verildiği takdirde aşağıdaki liste uygulanacaktır.⁵⁶

	Gram	şahm (İç Yağı)	Maiyet-i Fehim (Karbonhidrat)	Albümin	Kalori
Ekmek	700	3	357,84	45	1673
Et	200	4,38	-	40,06	206
Pirinç	250	2,20	196,20	16,87	896,50
Yağ	40	33,75	0,20	0,29	364
Tuz	20				
Soğan	20				
şeker	50	-	50	-	205
Zeytin- Hurma	15	-	Cüzi	Cüzi	Cüzi
Toplam		43,33	604,24	102,22	3340,50

Ramazan istihkakı diğer günlerin istihkakından daha güçlü tutulmuştur. Bu yiyecekleri seferde bulmak oldukça güç olmuştur ve yine kanunda belirtilen ikame listelerinde bulunan yiyeceklerle değiştirilmeye çalışılmıştır. Bu durum yerinden tedarik usulünün uygulandığı Ordu bölgelerinde ordunun beslenme zorluklarının yanı sıra halkın da beslenmesini de büyük ölçüde zorlaştırmıştır.

Buraya kadar bahsettiğimiz Türk Ordusunun barış zamanı rasyonu, İngiliz istihbarat raporunda; 900 gram ekmek, 600 gram bisküvit, 250 gram et, 150 gram bulgur (buğday lapası), 20 gram yemeklik tereyağı ve 20 gram tuz'dan oluşmaktadır. Ek rasyonlar ise şeker pekmezi, kahve, çay, ekmek ve kaymak veya lor. Bu rasyonlar tahin helva, susam ve pekmezden yapılan bir tatlı ile değiştirilebilir. Yakıt ve sabunda ise cömert davranıldığı tespit edilmiştir.⁵⁷

Yukarıda bahsettiğimiz her üç ordunun barış zamanı günlük istihkakı askerin günlük ihtiyacını karşılayacak seviyededir. İstihkakın kalori değeri her üç ordu için de 3.149 kalordir.⁵⁸ Barış zamanı beslenme açısından askerler aynı seviyededir. Ne yazık ki gelişen durum ordunun barış

⁵⁵ 1330 tarihli Askeri Tâynât, 1286-1331.

⁵⁶ 1330 tarihli Askeri Tâynât, 1286-1331.

⁵⁷ FO 141-456, No:5, 10 May 1918

⁵⁸ Clarke, "Fighting Fit?", 80-97.

zamanında planlanan bahse konu tayınını uygulanır olmaktan çıkarmıştır. Nitekim Kanal Harekâtı döneminde Kanal bölgesinde kuru bir peksimetre gün geçiren askerlere nazaran Filistin’de sıcak bir çorba içmeyi memnuniyetle karşılamışlardır.⁵⁹

3. Filistin Cephesinde Verilen Tâyn/Rasyon

Her ne kadar barış zamanında askere verilecek yiyecek belirli şartlara bağlanmış ve ona göre hazırlıklar yapılmış olmasına rağmen savaş başladıktan sonra meydana gelen/gelecek olumsuzluklar dolayısıyla bazı aksamalar olması muhtemeldir. Ayrıca ekonomik durumu kötüleşen ve tedarik ve nakliye aksaklıklarına maruz kalarak ikmal sistemi bozulan devletlerin yaşamsal sıkıntılar çekeceği ve savaşın gidişatına büyük etkisi olacağı malumdur. Osmanlı topraklarının yetersiz yol ve demiryolu ile kısıtlı deniz nakliyatı da bu konuda Birinci Dünya Savaşının kaderine etki etmiştir.

Savaşın başında bir Kolordu üzerinde üç, erzak kollarında bir günlük olmak üzere dört günlük erzak bulunmaktadır.⁶⁰ Ayrıca bu yiyeceği taşımak için araç yetersizliği de mevcuttur.⁶¹ Ancak hazırlıksız bir savaşa girmek seferberlik konusunda aceleciliğe ve plansızlığa neden olmuştur. Öyle ki, birkaç hafta içinde kaderi belli olacak bir savaş düşünüldüğü için, planlanmadan ne pahasına olursa olsun en büyük orduyu bir an önce toplamak kararı verilmiştir. Üç gün içinde 20-45 yaş arasındaki bütün erkeklerin üç günlük yiyeceklerle askerlik şubelerine başvurmaları istenmiş; askere alınma işlemi tamamlanmadan yemek verilmediğinden, büyük sefaletle yol açılarak bazı askerlerin, firarı, hatta eşkıyalığı göze alarak askerlikten vazgeçmelerine sebep olmuştur. Üstelik 1914 yılı mahsulünün çok iyi olmasına rağmen seferberlik yüzünden birçok yerde hasat yapılamamış, ürünler zayı olmuştur. Böylece ekonomik hayat da büyük bir darbe yemiştir.⁶²

Cephedeki bir ordunun günlük yiyecek ortalaması 63 ton ekmeçlik, 13 ton yemeklik ve 19 ton etlik’ten ibarettir.⁶³ Gerilerde menzil ambarları kurulmakta veya yurt içinden veya çevresi belirlenmiş menzil bölgelerinden

⁵⁹ Erkan-ı Harbiye Binbaşısı Vecihi, *Filistin Ricatı*, (Dersaadet: Matbaa-i Askeriye, 1337), 16.

⁶⁰ Cemal Akbay, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları İle Harbe Girişi*, 2. Baskı, (Ankara: ATASE Yay., 2014), 142.

⁶¹ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi*, IV ncü Cilt 2 nci Kısım, (Ankara: ATASE Yay., 1986), 53, 684.

⁶² Erdoğan Aydın, *Osmanlı’nın Son Savaşı (Turan Hayalinden Sev’r’e)*, (İstanbul: Literatür Yay., 2012), 530.

⁶³ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi*, 749.

tedarik edilerek toplanan erzak depolanmaktadır.⁶⁴ En büyük problem ambar ve depolarda toplanan yiyecek ve yemin birliğin bulunduğu yere götürülmesidir.⁶⁵ Savaşın son yılına girmeden önce 4. Ordunun 1917 yılı işe durumu aşağıdadır.⁶⁶

Bölgeler	Zahire (Aşık)		İşe Mevcudatı Kae Günlük İşe Yeterli Olanı				Düşünceler		
	Ekmeçlik (Ton)	Yemelik (Ton)	Yemelik (Ton)	İnsan	Hayvan	Ekmeçlik	Yemelik	Yemelik	(Tüm Bölgeler için)
Adana Menzil Bölge Müfettişliği	130	97	93,5	29.361	5.790	11	13	6	Günlük istihkaka cephe- de; İnsanlara : 500 gr. Hayvan : 2,5 kilo
Halep Menzil Bölge Müfettişliği	146	3	5	26.003	3.906	13	—	—	Diğer bölgelere : İnsan- na : 400 gr. Hayvana : 2,5 kg.
Ordu Menzil Müfettişliği	307,5	66,5	230,5	89.106	9.543	10	3	9,5	33.000 Hicaz D. Y. işçisi ve odun kesen mütasabbit işçisi dahil
Kadüs Menzil Müfettişliği	320,5	128	534,5	21.880	3.009	59	23	71	
Sina Harakât Bölgesi	170,5	260	224	55.917	18.687	3,5	18,5	3	
Hicaz Harakât Bölgesi	1.452	66	72	76.755	3.852	63	16,5	5,5	60.000 urban (çöl arap- ları) dahil günde 250 gr. ekmeçlik hesabıyla
TOPLAM	2.723,5	260,5	1.159,5	299.022	44.787	159,5	73,5	25,0	

Çizelge 1.⁶⁷

Units.	Ration Strength.		Daily Supply.		
	Men.	Animals.	Food.	Forage.	Total.
8th Army	39,783	17,817	28 tons.	53·5 tons.	81·5 tons.
7th Army	28,575	10,815	20	32·5	52·5
JORDAN GROUP	5,223	2,324	3·5	7	10·5
PALESTINE Menzil (L. of C.)	4,958	1,877	3·5	5·5	9
4th Army	21,899	6,601	15·5	20	35·5
	100,438	39,434	70·5	118·5	189

Çizelge 2. 1917 Yılında Filistin Cephesinde Erzak Durumu.

⁶⁴ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Birinci Dünya Savaşı, İdari Faaliyetler ve Lojistik*, X ncu Cilt, (Ankara: ATASE Yay., 1985), 173; Örnek bir ambar mevcut çizelgesi Ek-4'dedir. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), Birinci Dünya Harbi (BDH), Kutu(K): 1318, Fihrist(F): 762, Gömlek(G): 7-1.

⁶⁵ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, 174.

⁶⁶ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, 448.

⁶⁷ 1917 Yılında 4. Ordunun İşe Durumu İngiliz istihbaratının ele geçirdiği bir belgeden elde edilen aşağıdaki çizelgede ise 1917 yılındaki durum şöyledir
William Thomas Massey, *Allenby's Final Triumph*, (London: Constable and Company LTD, 1920), 29.

Türk kayıtlarıyla İngiliz kayıtları arasında fark bulunmasına rağmen her iki çizelge de yiyecek miktarının yetersiz olduğunu göstermektedir. Başka bir eserden anlaşıldığına göre; 1 Şubat 1918'de 39.783 tayın mevcudu olan Sekizinci Ordu üzerinde 155 ton un bulunurken bu miktar 1 Eylül 1918 tarihinde sadece 14,5 tona düşmüştür.⁶⁸ Savaşın son günlerinde sadece yiyecek sorunları olmamak kaydıyla ordunun perişanlığını anlayabilmek için Mirliva Sedat'ın anılarına bakmak yeterlidir.⁶⁹

Ayrıca 1918 yılı başlarında Yıldırım Ordularının buğday ve erzak ihtiyacı, Niğde, Afyonkarahisar ve Konya gibi Anadolu şehirlerinden karşılanmaktadır.⁷⁰ Mart 1918 tarihinde Yıldırım Ordular Grubu, erzak yetersizliğinden istihkakı 250 grama düşürmüştür. Mayıs ayında ise 205 gramın da altında istihkak vermek zorunda kalmıştır, çünkü yerinden tedarik edilememiş ve Anadolu'dan da erzak takviyesi yapılamamıştır.⁷¹ 1918 yılı Mayıs ayı başlarında Yıldırım Orduları Grubu için Konya'dan 80, Afyonkarahisar'dan 45, Niğde'den 25, toplam 150 ton zahire sevkiyat için istasyonlarda bekletmiş ancak şimendifer olmadığından sevkiyat yapılamamıştır.⁷²

Zaman zaman tayında meydana gelen iyileşme belirtileri, ihtiyacın karşılanmasından ziyade daha önceki yokluklara bakarak yapılan değerlendirme olması güçlü bir ihtimaldir. Muhtemelen birliklerin cepheye ve menzillerine yakın olup olmadıklarıyla da ilişkili bir şekilde tüm kıtalara standart erzak verilememiştir. Bu durumu teyit edecek şekilde, Filistin cephesinde ele geçirilen iki mahkum, bulunduğu cephedeki rasyonların, 1918 Şubat'ında ulaşımın daha zor olduğu yerlerde bile Kafkasya'da daha iyi olduğunu belirtmektedir.⁷³

21. Piyade Alayının Harp Ceridesinde Şubat ayında aldığı tayın şöyledir.⁷⁴ 825 gram ekme, 250 gram et, 150 gram un, 100 gram zeytin, 50 gram yoğurt, 40 gram sabun. Bu ceridedeki kayıtlara rağmen arşiv belgelerine göre Filistin cephesindeki normal günlük tayın değişmez bir

⁶⁸ Edward J. Erickson, *1. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, Çanakkale, Kutü'l-Amare, Gazze ve Megiddo Muharebeleri*, (İstanbul:İş Bankası Yay., 2009), 206.

⁶⁹ Mirliva Sedat (Korgeneral Ahmet Sedat Doğruer), *Filistine Veda (Yıldırım Ordularının Bozgunu)*, (İstanbul: Yeditepe Yay., 2009).

⁷⁰ Hasan Karaköse, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Hicaz'ın Zahire ve İaşe İhtiyacı", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 12, (Temmuz 2018): 147-166;

⁷¹ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, 558-559.

⁷² Karaköse, "Hicaz'ın Zahire ve İaşe İhtiyacı", 147-166; ATASE, BDH, K: 1252, F: 489, G: 14-1a; 1334 (1918) senesine ait iaşe raporlarından hazırlanmış cetvel Ek-3'dedir ATASE, BDH, K: 1265, F: 557, G: 16.

⁷³ FO 141-456...No.7, 8 Haziran 1918

⁷⁴ Erickson, *1. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, 206.

şekilde sabah, öğle ve akşam 125 gram ekmek ve yağsız ya da salçasız haşlanmış fasulyeden ibarettir. Bu durumu teyit edecek şekilde İngiliz istihbarat raporlarından anlaşıldığına göre; 9 Mart 1918 de yakalanan bir asker kaçağı rasyonların kötü olduğu bilgisini vermiştir. Beş gündür ekmek kısıtlanmaktadır. Ancak gelen bir bilgiye göre; İstanbul ve çevresindeki bütün Türk subaylarına askeri yetkililer tarafından çok bol rasyonlar verilmektedir. Bu rasyonlar subayların ihtiyaçlarından çok fazladır, öyle ki bir bölümünü bol kazançlı bir şekilde pazarda satmaktadırlar. İngiliz istihbaratı bunun nedeninin son zamanlarda ordu içindeki subaylar arasındaki hoşnutsuzluğun ortadan kaldırılmasının yeni bir yöntemi olduğunu düşünmektedir.⁷⁵ Bir diğer istihbarat raporundan anlaşıldığına göre; yaklaşık beş ay önce, Türk Hükümeti tarafından her bir memurun hükümet depolarından aylık olarak yaklaşık 10 kilogram buğday almasına izin veren bir emir verilmiştir, bunun üzerine her bir memur çok daha büyük miktarlarda satın alarak sivillere satmış ve böylece büyük karlar elde etmiştir.⁷⁶

25 Nisan'da yakalanan Türk savaş esirleri, Ürdün'ün doğusunda bulunan Türk birliklerinin sık sık ekmeksiz kaldıklarını, bir defasında dört gün boyunca ekmeksiz olduklarını söylemiştir. Ekmek rasyonu, sabah ve akşam su ile kaynatılmış buğdayın yanı sıra, günlük olarak yarım okka (1.4 lb.) olmuştur. Nadiren karavanaya birkaç gram et koyulmuştur. En güçlü insan tarafından sürekli olarak ele geçirilen bu et parçası üzerinde kavgalar çıkmıştır.⁷⁷

Başka bir belge, 1918 yılındaki Türk askerinin rasyonu ile 1914 yılındaki barış zamanı rasyonu arasında bir karşılaştırma yapmayı mümkün kılmaktadır: İstihbarat raporlarına göre; cephede, Mayıs 1918 ayında Türk askerinin ortalama günlük rasyonu 500-600 gram ekmek, biraz buğday lapası ve belki de birkaç sebze ile nadiren az miktarda etten oluşmaktadır.⁷⁸ Karargahı Cebel-i Lübnan'da bulunan Mevlevi Alayı 2. Tabur Komutanının 31 Mart 1918 tarihli raporuna göre önceleri tayın 175 gram ekmek iken sonra

⁷⁵ FO 141-456, No. 1, 18 March 1918

⁷⁶ FO 141-456, No:6, 25 May 1918

⁷⁷ FO 141-456, No:5, 10 May 1918; Bir Amerikan Askeri Ataşe'sinin tespitleri de bu yöndedir: "Bu gözlemcinin Kudüs'te kalışı sırasında, onların günlük ekmek rasyonları, Türklerin az şeylerle yaşadıkları anımsandığında, toplam olarak yetersiz bir miktar olan günlük 300 grama düşürülmüştür. Ekmeğe ilaveten, onlar besin değerı şüpheli bir çorba ve bir avuç dolusu zeytin almaktadırlar. Pirinç pilavı tamamen yemek listesinden kaldırılmış, bulgur onun yerini almıştır." Esat Aslan, "Bir ABD İstihbarat Ajanının Gözünden Suriye'deki 4. Ordu ve Gazze Muharebeleri", *1914'den 2014'e100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşını Anlamak*, Uluslararası Sempozyum, (İstanbul: 20-21 Kasım 2014): 435-462.

⁷⁸ FO 141-456, No:5, 10 May 1918

160 gram olmuş ve asker zafiyet geçirmeye başlamıştı. Aynı komutanın 30 Haziran 1918 tarihli bir başka raporunda ise un istihkakının 300 grama düşürülmesi ve yeterli kalori sağlanamamasından dolayı askerde zafiyet oluşuyor, hastalıklar artıyor, hayvanlara arpa verilemediğinden onlardan tam istifade edilemiyordu.⁷⁹

Her iki arşive ait belgelerden anlaşılan bu durum ekonomik zorluk ve yokluğun hazin ifadesidir. Bunu İngiliz birliklerinin yaz rasyonlarıyla karşılaştırdığımızda en azından günlük enerji sarfiyatı açısından ne kadar eşitsiz bir durum olduğu gözler önüne serilmektedir. İngiliz istihbarat raporundan anlaşıldığına göre cephedeki İngiliz askerinin rasyonu; 336 gram veya ¾ lb. taze et, 446 gram veya 1 lb. ekmek, 112 gram veya 4 oz. domuz pastırması, 112 gram veya 4 oz. patates, 84 gram veya 3 oz. Reçel, 84 gram veya 3 oz. şeker, 56 gram veya 2 oz. sebze; çay, süt, tuz vs. den oluşmaktadır.⁸⁰ Her iki rasyon karşılaştırıldığında yetersiz beslenmenin yanında bu nedenle meydana gelebilecek hastalık, moralsizlik, firar⁸¹ ve diğer olumsuzlukların sebeplerine birer kalem olarak eklenmesi anlaşılabilir olmayacaktır.

Anlaşıldığına göre; Türk askerinin rasyonu cepheye bulunan birliklerde standart değildir. Nitekim İngiliz istihbarat raporlarında belirtilen çeşitli istihbari bilgiler bu durumu gözler önüne sermektedir. 30 Nisan 1918'de yakalanan savaş esiri Suriyeli bir sağlık görevlisi, ön saftaki Türk askerlerinin, iyi durumda tutulması için yeterli rasyonlar aldıklarını belirtmektedir. Günde 700 gram (yaklaşık 1/2 lb.) ekmek, çorba veya etli bir güveç. Ancak ekmeğin kalitesi çok zayıftır. İç kısımdaki askerler, İletişim Hatları, Sıhhiye Birlikleri ve Hastanelerdeki hastalar yeterli yiyecek alamamaktadır ve sonuç olarak güçsüzdürler.⁸²

Yakalanan bazı tutuklular Nisan ayı sonunda ve Mayıs ayı başlarında rasyon ölçeğindeki düşüşe sıkça imalar yapmışlardır. 21 Mayıs'ta yakalanan bir Türk firarisi buna kuzeyden gelen birliklerin beslenmesinin sebep olduğunu düşünmektedir. Bunlara rağmen 28 Mayıs'ta Ürdün'ün doğusunda ele geçiren bir mahkûm, kısa zamanda rasyonun sayısının ve

⁷⁹ Nuri Köstüklü, *Vatan Savunmasında Mevlevihaneler (Balkan Savaşlarından Milli Mücadeleye)*, (Ankara: ATAM yay. 2010), 108-112.

⁸⁰ FO 141-456, No:5, 10 May 1918

⁸¹ Liman von Sanders'e göre firarların sebeplerinden biri "yalnız ileri hatlardaki birlikleri yeterince doyuracak kadar yiyecek verilmesi, geriye doğru yiyecek dağıtımının azaltılması"dır. Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, 233, 328.

⁸² FO 141-456, No:6, 25 May 1918.

kalitesinin geliştiğini belirtmiştir. Haftada üç kez et dağıtılmaktadır ve rasyonda arpa ekmeği bulunmaktadır.⁸³

Suriye'de ve Mayıs ayında Ürdün'ün doğusunda toplanan yeni hasat, önceki birkaç ay içinde yaygın olarak görülen açlık diyetini geliştirmek için çok yararlı olmuştur. Ancak, gıda, genellikle kalitesizdir. Ekmek ile ilgili şikâyetler bulunmaktadır. Ürdün'ün hem doğusu hem de batısındaki askerler düzenli rasyonlar almaktadırlar. Örneğin, ulaşımın kıtlığı veya geçici olarak bozulması İngiliz top ateşi nedeniyle katırlar korkup dağıldığında, bazen zorluklara neden olmaktadır. Hattın bazı kısımlarında, özellikle (1) Bidiya çevresinde sarnıçlar kurudur ve su beş ya da altı mil mesafeden getirilmektedir, (2) Ürdün Vadisi'ndeki Bisân yolunda ata binmek tehlikelidir, (3) Ürdün ve Turmus Aya'nın eteklerindeki tepeler arasında, Wadi Samieh'in topçu ateşine maruz kaldığı yerlerde, su tenekelerinin eksikliği nedeniyle sıkıntı yaşanmaktadır.

Bu cephedeki bütün birimlerdeki rasyonlar incelendiğinde, Ürdün'ün doğusu ve batısında bulunan Türk askerlerine tahsis edilen rasyonların ortalaması şöyledir: Günde 1 libre ile 1 3/8 lb arası ekmek. (genellikle buğday, arpa ve mısırdan yapılmaktadır.) Sabah - bulgur veya un çorbası verilmektedir. Öğle - zeytin, kuru üzüm veya incir (bir avuç)verilmektedir. Akşam - yağ veya et konulmuş bulgur veya un çorbası verilmektedir. Çorbanın miktarı, tam olarak bir kahvaltılık fincanla eşdeğer olan, "yarım aşkabi kapağı" olarak belirtilmektedir. Sebzeler mümkün olduğunda rasyona eklenmektedir. Askerler günlük gıdayı ülkenin ürettiği meyve ve sebzelerle tamamlamaktadır. Ürdün yakınlarındaki birlikler, ayrıca bombaladıkları akarsulardan elde ettikleri balıkları rasyonlarına katmışlardır.⁸⁴ Karşı tarafın bakış açısı olarak; Erkân-ı Harp Binbaşısı Vecihi, anılarında Filistin cephesinde bulunanların buğday haşlaması veya un çorbası içtiklerini sitemle ifade etmektedir. Gıdasızlık askerin ciğerine çökmüştü demektedir.⁸⁵ Hem erzak eksikliği hem de iklim/coğrafya zorlukları sonucunda askerin bedensel zafiyetini engellemek ve aynı zamanda ağır ve yağlı yiyeceklerin zararlarından kurtulmak için "Çöl tayını" oluşturulmuştur. Bu tayın; peksimet, hurma ve zeytinden ibarettir.⁸⁶

⁸³ FO 141-456, No. 7, 8 Haziran 1918

⁸⁴ FO 141-456, No. 12, 15 Ağustos 1918; İngiliz raporlarında peksimetten bahsedilmemektedir. Halbuki 4. Ordu bölgesinde fırnlarda çoğunlukla peksimet pişirilmektedir. Günlük peksimet üretimi de 40-60 bin kilogram civarındaydı. Karaköse, "Hicaz'ın Zahir ve İaşe İhtiyacı", 147-166.

⁸⁵ Vecihi, *Filistin Ricatı*, 17.

⁸⁶ Kabacalı, *Cemal Paşa*, 185-186.

İngilizlere göre; Türk Ordusunda yayılan hastalık, olgunlaşmadan önce arpayı kavurup yemekten kaynaklanmaktadır. İçler acısı durumu da şöyle tasvir etmektedir: *“Türk askerinin haftada bir defadan fazla et yemeye alışık olmadığı unutulmamalıdır. Öte yandan, genellikle iyi bir miktar su içen Türk, bir İngiliz’den daha fazla susuzluk hissetmektedir. Türk subayları askerlerden daha iyi beslenmektedir ve cephedeki askerler geri hatlarındakilerden daha iyi durumdadır”*.⁸⁷ Mayıs ayının sonunda Şam’dan ayrılan bir Suriyeli aile, Şam’da et, fasulye ve patates ile konserve süt, krema ve tereyağı içeren ordu rasyonlarını konservelemek⁸⁸ için büyük bir fabrika bulunduğunu söylemiştir.⁸⁹ Bundan anlaşıldığına göre yiyecek bulmada yaşanan zorlukları gidermek için alınan bir tedbir olmalıdır.

11 Haziran’da ele geçirilen bir firari, son 10 gün boyunca her gün şekerin, incir, kuru üzüm ve konserve et ile verildiğini söylemiştir. O dönemde şeker, Rusya’dan gelmektedir. Bunun nedeni 3 Mart 1918 tarihinde imzalanan Brest-Litovsk Anlaşmasının Karadeniz’de ticareti serbestleştirmesi ve Osmanlı Devleti’nin Ukrayna ve Rusya ile ticaretini geliştirmesidir.⁹⁰

Filistin cephesindeki Alman askerinin aldığı rasyona gelince; yakalanan bir Alman savaş esiri, rasyonlarının iyi olduğunu söylemektedir. Rasyonlarda günde iki kez sıcak yemek, her gün et, 3/4 lb ekmek, tereyağı, donmuş koyun yağı, reçel, kuru üzüm, kahve ve bazen çay vardır. Ancak Türklere farklı rasyon verilmesine alıştılar. Alman esirin biriminde de Türklere vardır ve o dönemde beyaz ekmek hariç Almanlarla aynı rasyonları almaktadırlar.⁹¹ Türk ve Alman askerleri arasındaki ekonomik durum hakkında aşağıdaki notlar İngiliz İstihbaratının Ekonomik Bölümü tarafından toplanan bilgilerden derlenmiştir: 24 Mart’ta Es Salt’ta yakalanan

⁸⁷ FO 141-456...No. 12, 15 Ağustos 1918

⁸⁸Konserveleme Napolyon savaşları sırasında ordunun ihtiyaçları doğrultusunda gıdanın dayanıklılığını artırmak üzere icat edilmiştir. 20. Yy. a kadar büyük ölçüde askeri kullanımla sınırlı kalmıştır. Gıdanın tazeliğini korumasının yanı sıra, depolama ve taşımada sağladığı kolaylıkla hareket halindeki kalabalık orduların iâşesinde giderek önemli bir rol oynamıştır. I. Dünya savaşı konservenin askeriyeinin sınırları dışına iyiden iyiye çıkmasını ve sivillerin gündelik hayatının da bir parçası haline gelmesini sağlamıştır. Burak Onaran, “İki Dünya Savaşında Yemek ve Propaganda II, Mutfak Cephesi Neferi Ne Yemeli, Nasıl Beslenmeli”, *Metro-Gastro*, sayı.74, 2014, 36-47; Teneke konserveyi 1810 yılında Peter Durand icat etmiştir., Neil Hill, vd., “Military nutrition: maintaining health and rebuilding injured tissue”, *Philosophical transactions of the Royal Society of London*, Series B, Biological sciences, 366(1562), 2011, 231-240.

⁸⁹ FO 141-456, No. 11, 31 Temmuz 1918

⁹⁰ FO 141-456, No. 8, 22 Haziran 1918

⁹¹ FO 141-456, No. 8, 22 Haziran 1918

703. Alman Alayına bağlı 218. Sahra Hastanesinin Tıbbi Görevlisi'nde bulunan evraklardan, Alman askerlerine o tarihte aşağıdaki rasyonun verildiği renilmiştir:

Ekmek veya Bisküvi	750 gram veya 400 gram
Et	374 gram
Yağ	65 gram
Sığır Eti Konservesi	200 gram
Fasulye, Bezelye vs.	250 gram
Kurutulmuş Sebze	60 gram
Konserve Sebze	150 gram
Çay	3 gram
Sabun	10 gram
Tuz	25 gram
Kuru Soğan	25 gram
Biber	1-2/5 gram
Patates	1.500 gram
Makarna	200 gram
Havuç	1.200 gram
Lahana	1.200 gram
Lahana Turşusu	450 gram
Kurutulmuş Meyve	125 gram
Kimyon Tohumu	2 gram
şeker	17 gram
Oğun	1.000 gram

Alman subayları her ay aşağıdaki ek oranları da almaktadırlar: 300 gram kahve, 5.000 gram gazyağı, 2.000 gram sabun, 8.000 gram et, 3.000 gram şeker, 14.000 gram kurutulmuş sebze, 4.000 gram yağ, günde 4 küçük somun ekmek. Osmanlı toprakları dışında görevli Alman askerlerinin başta belirtilen standart rasyonu ile karşılaştırıldığında Filistin cephesindeki Alman askerleri yukarıdaki rasyonu alıyorsa oldukça avantajlı bir diyete sahiptirler ve Türk askerinden de daha iyi bir durumdaydılar. Ayrıca Alman birliklerine özel bir tropikal harçlık yardımı da yapılmaktadır. Memurlar, günde 7 mark nakit para ve ekstra rasyon almaktadırlar, bu da askerlere verilenin 6 katından daha fazladır. Memnun olmayanlara da “*bütün rütbelerin aldığı Fransa’dakinin aynıdır*” denmektedir.⁹² Bunun yanında Alman kıtalarının iaşe edildiği menziller Alman Erkân-ı Harp Reisinin emrine verilmiştir.⁹³ Ortalama Türk rasyonları, 1918 yılı Nisan ayından beri büyük ölçüde iyileşmiş olsa da Alman rasyonlarının standartlarının çok altında kalmaktadır. Almanlar son derece iyi beslenmektedir ve Türklere verilen

⁹² FO 141-456, No. 12, 15 Ağustos 1918

⁹³ ATASE, BDH, K: 555, F: 150, G: 2157-005-005.

rasyonlardan küçümseyerek bahsetmektedirler. Yakalanan bir Alman subayı “Türklerin aldıkları rasyonlarla çok şey yapmasını bekleyemezsiniz” demiştir. Bu yaklaşım orduda bulunan iki ayrı milletin birbirine bakış açısının acı bir tespitidir.⁹⁴ İngiliz istihbarat raporlarından anlaşıldığına göre Türk askeri yeterli rasyon alamamaktadır ve oldukça zor durumdadır. Buna rağmen aynı cephedeki Alman askerlerinin beslenmeleri daha iyi ve Türk askerine nazaran oldukça iyi bir beslenme imkânına sahiptir. Gözlemci statüsündeki bir Amerikan Askeri Ataşe’si de raporunda şunları yazmaktadır: “Türk sık sık aç giderken, Almanların kendilerinin hiçbir zaman hata yapmayan komiserlikleri vasıtasıyla bol miktarda çeşitli enfes yiyeceklerle ikmal edilmesine özellikle içerlemektedir.”⁹⁵

Filistin cephesinde savaşılan orduya çürümüş bakla ve nohuttan başka bir şey verilmediği halde cephe gerisinde özellikle Almanlardan lüks hayat yaşayanlar bulunmaktadır.⁹⁶ Suriye’deki Alman kıtalarının erzakı kısmen Almanya’dan gelmektedir ve temel gıda maddelerini kapsayanlar (ekmek, et, yağ, zeytinyağı, sebze, yemiş, süt, kahve ve tütün) ordu tarafından karşılanmaktadır.⁹⁷ Yıldırım ordular grubu bölgesinde Alman ambarları bulunduğu ve Türkler tarafından ikmal edildiği kayıtlarda bulunmaktadır. Ayrıca Hayfa’da da Almanlar için bir balık fabrikası kurulmuştur.⁹⁸ Bu durum bir milletin kendi topraklarında yaşadığı acziyetin kanıtıdır. Aslında bu listeler yorum yapmayı bile gerektirmeyen üzücü bir tespittir.

İyimser bir bakış açısıyla; bu farkın sebeplerinden birinin ödenek kullanma ile ilgili olması olasıdır. Alman Genelkurmayı Filistin cephesinde kendi askerlerine ayrıca ödenek göndermektedir. Bunun kanıtlarından biri İsmet İnönü’nün Suriye cephesinde Yarbay Böhme ile yaşadığı ve sert ihtarına neden olan hatırasıdır. İsmet Paşa, yol inşaatı esnasında işçilere para ödemek için ordudan para istemiş ve olmadığı cevabını almıştır. Yarbay Böhme’nin komuta ettiği tümen bölgesine gittiğinde işçilere para ödendiğini duyunca emrinde bulunan bir tümenin parayı nereden bulduğunu araştırmıştır. Paranın Alman İmparatoru adına dağıtıldığını öğrenince Böhme’yi sertçe azarlamıştır. Sonuçta Böhme’nin tümenini başka bir birliğe bağlamışlardır. İsmet Paşa’nın anılarında “Adam gelmiş buraya, benim vatanımda, kumandanını, beni tanımıyor, benim idaremi tanımıyor, Alman İmparatoru namına hüküm sürüyor.” ifadesi oldukça manidardır.⁹⁹ Ayrıca

⁹⁴ FO 141-456, No. 12, 15 Ağustos 1918

⁹⁵ Aslan, “Bir ABD İstihbarat Ajanının Gözünden”, 435-462.

⁹⁶ Karaköse, “Suriye İle Arabistan Cephesinde Ulaşım ve İaşe (Erzak)” 39-48.

⁹⁷ Erden, *Birinci Dünya Harbi’nde Suriye Hatıraları*, 127.

⁹⁸ ATASE, BDH, K: 1252, F: 489, G: 14-2.

⁹⁹ Sabahattin Selek, *İsmet İnönü, Hatıralar*, (Ankara: Bilgi Yay., 2009), 151-152.

Erkân-ı Harp Binbaşısı Vecihi, anlarında Almanların para ve erzak konusunda ne isterlerse anında tedarik ettiklerini belirtmektedir.¹⁰⁰

Sonuç

Türk askeri neden kahramandır? Böyle bir soruyu hamaset söylemleriyle cevaplamak kolaycılığa kaçmanın yanında içi boş bir gurur duygu durumunun dışa vurumundan başka bir şey olmayacaktır. Gerçekler tarih araştırmalarının yüzeysel hamasi söylemlerinin çok derinlerinde yatan ve içinde acı ve hayal kırıklıklarıyla dolu yaşanmışlıklardan ibarettir. Oysa kahramanlığın bir yüzünün açlık, susuzluk, hastalık ve moral çöküntüsüyle mücadeleyi kazanmak olduğu, anlamak ve hissetmek istemediğimiz bir olgudur.

Birinci Dünya Savaşı, kuralları son dönem savaşlar çağında konulmuş "Topyekün Savaş"ın yaşandığı, cephede savaşan askerler yanında halkın tüm kesimlerinin de felaketin ağır etkilerini hissettiği bir savaş olmuştur. Savaş bazı devletlerin siyaseten kazandığı ancak tüm devletlerin sosyo-ekonomik açıdan kaybettiği bir sonuca ulaşmıştır. Bu şartlar altında bireyin neler yaşadığı ve hissettiği çoğunlukla göz ardı edilmiş ve önemsenmemiştir. Aslında savaş bireyin zihninde ve sosyal hafızasında daha başlamadan bitmiştir.

Seferberliğin ilanı ile asker altına alınan erkek nüfus kendi yoksulluğuna ek olarak çağın çalışıp kazanan kişiisi olarak ailelerini de yoksulluğa itmiştir. Bu durumu en alt seviyedeki erden en üst seviyedeki asker ve hatta sivil/memur her kesim hissetmiştir.

Tarım sektöründe çalışan işgücünün içinden uzaklaştırılması ekonomik zorlukların tetikleyicisi olmuş, büyük bir nüfusa sahip orduyu beslemek için elde edilen mahsulün çoğunluğuna el konulması ticaret ve çarşı/pazar ilişkilerinin de düzenini bozmuştur. Özellikle temel ihtiyaç maddelerinin fiyatları artmış, enflasyon yükselmiş ve karaborsacılık ile vurgunculuk ekonomik dengeyi altüst etmiştir.

Tüm bu olumsuzluklara rağmen cephede daha büyük felaketlerin yaşanmasını önlemek için var gücüyle çabalayan ordu mensupları asgari şartlarda yaşamalarını devam ettirmek için uğraşmışlardır. Bir askerin savaşabilmek ve yaşamsal devamlılığını sağlamak için öncelikle beslenmesi gerekmektedir. Devletler bu devamlılık uğruna günlük olarak ihtiyaç duyulan yiyecek maddelerini belirleyerek düzenli bir şekilde askerinin önüne koymayı planlamıştır. Bunun için tedarik, depolama ve dağıtım maksadıyla tedbirler almıştır.

¹⁰⁰ Vecihi, *Filistin Ricati*, 19.

Seferberlikten önce Osmanlı Devleti de “Tâynât-ı Yevmiye”sini belirlemiş ve bir plan dâhilinde uygulamaya koymuştur. Bunun için barış zamanında tedarik zincirini planlamış, menzil teşkilatları ve depolar oluşturmuş, tedarik ve ikmal konusunda tedbirler almıştır. Ancak savaşa girmekte aceleci davranarak ve coğrafi şartlar ile altyapı eksikliklerini (yol, demiryolu ve taşıma araçları) göz ardı ettiğinden yeterli bütünlemeyi planlamasına uygun olarak zamanında gerçekleştirememiştir. Bütün bunlara rağmen eldeki mevcutlar ve zamana yayarak yaptığı bütünleme sonucunda askerine günlük istihkakını eksik de olsa ulaştırmış ve imkânlar dâhilinde elde bulundurulmuş yiyecek malzemelerini askerine dağıtmıştır. Savaşın gidişatında idare eder vaziyette olan bu durum 1918 yılına gelindiğinde adeta bir felakete dönüşmüş, birçok cephede olduğu gibi Filistin Cephesinde de Türk askeri açlık ve susuzlukla sınanmıştır.

Barış zamanında planlanan 900 gr ekme, 250 gram et, 150 gram bulgur ve 20 gr yağ’dan oluşan temel istihkak maddeleri savaşın gidişatı ve ağırlığı ile üç öğünde birer kase çorbaya kadar düşürülmek zorunda kalmıştır. Bunun aksine Türk ordusu ile savaşan müttefik Alman askerleri daha iyi şartlarda beslenebilmişlerdir. Müttefik askerlerinin daha iyi beslendiğini kayıtlardan tespit etmekteyiz. Belgelere göre kendi askerini besleyemeyen merkezi hükümet müttefik askerlerin beslenmesini görmezden gelmiştir. Çünkü Osmanlı topraklarında Alman İmparatoru adına harcamalar yapıp aynı ordu ile savaşmak için gönderilmiş askerlere iltimas geçecek şekilde davranılmıştır. Bu durumun etkileri üzerine araştırma yapılması gerçek boyutlarının ortaya çıkarılması için daha somut veriler elde etmemizi sağlayacaktır.

İngilizlerin ülkesinden çok uzaklarda olmasına rağmen ordusunu iyi beslediği ve “Rasyon”unu güçlü tutarak enerjik bir yapıyı sürdürmeyi başardığını anlıyoruz. Bunun sonucunda kaçınılmaz zafer/felaketin parametrelerinden biri olarak iâşe sorununun sebep-sonuç analizinde etken bir duruma gelmesini özellikle harp tarihi açısından kabul etmeliyiz.

Sonuç olarak; barış zamanında orduların standart ve aynı değerinde (3,149 kalori) günlük istihkak belirlediği tespit edilmiştir. Savaşın son yılında ise Filistin Cephesindeki iki ordu askerinin günlük istihkakını karşılaştırdığımızda İngiliz ordusunun cephenin en ilerisinde bulunan askerini kendi topraklarında savaşan Türk askerinden daha iyi beslediğini söyleyebiliriz. Bu durumun temel sebebi Osmanlı Devleti’nin topraklarındaki tarım alanlarını işgücünün büyük bir bölümünü askere aldığından dolayı verimli kullanamaması ve elde ettiği besin maddelerini en ilerideki askerine ulaştırma zorlukları yaşaması olarak değerlendirilebilir.

İngilizler ise dűnyanın birçok yerindeki topraklarından elde ettiĐi besin maddelerini dűzenli bir řekilde askerine ulařtırabilmiřtir. Bunun yanında Osmanlı műttefiki Alman askerlerinin ise Tűrk askerinden daha iyi beslendiĐi anlařılmıřtır.

İngiliz istihbaratının tespit ettiĐi rasyon deĐerlendirildiĐinde karřılarındaki ordunun muharebe gűcűnű hesaplarırken kendi ordularında uygulanan rasyona nazaran daha zayıf ancak savař kabiliyeti açısından daha dayanıklı bir askeri durumla karřı karřıya olduklarını deĐerlendirmeleri muhtemeldir. Savařın bařında İngilizlerin tespit ettiĐi rasyon listesi ile yaptĐı muharebe gűcű hesaplaması zaman ilerledikçe deĐiřmiř ve kuvvet mukayesesi yaparken İngiliz ordu yetkililerini hesaplamakta daha rahat bir duruma sokmuřtur. Buna raĐmen mukayese cetvelleri incelendiĐinde İngilizlerin savařın gidiřatını lehine geliřtirmek için personel mevcutlarının yaklařık ű kat bűyűklűkte olmasını saĐlamaya çalıřtıĐı anlařılmaktadır. Tűrk orduları bu yetersiz beslenme ve bu ve bařka nedenlerle meydana gelen zafiyetlerine raĐmen savařın sonuna kadar kahramanca savařmaya devam etmiřtir.

Tűm taktik ve stratejik deĐerlendirmelerin yanında Osmanlı Devleti'nin yenilgisinde askerini besleyememek önemli bir etken olmuřtur.

Kaynakça

Belgeler

İngiliz Arşivi

Foreign Office (FO) 141-456 Political and Economic Intelligence
Summary(Enemy Territory)

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE)

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE),
Birinci Dünya Harbi Kataloğu (BDH), Kutu(K): 555, Fihrist(F):
150, Gömlek(G): 2157-005-005.

ATASE, BDH, K: 1252, F: 489, G: 7-1a.

ATASE, BDH, K: 1252, F: 489, G: 14-1a

ATASE, BDH, K: 1252, F: 489, G: 14-2

ATASE, BDH, K: 1265, F: 557, G: 16.

ATASE, BDH, K: 1318, K: 762, F: 7-1.

Kitaplar

Akbay, Cemal, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları İle
Harbe Girişi*, 2. Baskı, Ankara: ATASE Yay., 2014.

Aydın, Erdoğan, *Osmanlı'nın Son Savaşı (Turan Hayalinden Sev'e)*,
İstanbul: Literatür Yay., 2012.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı tarihi, Cilt III 1914-1918 Genel Savaşı,
Kısım IV Savaşın sonu*, TTK Yay., 1983.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi, IV ncü Cilt 2 nci
Kısım, Ankara: ATASE Yay. 1986.

Cemal Paşa, *Anılarım, 1913-1922*, (Haz. Fahri Parin), İstanbul: Paraf Yay.,
2010.

Erden, Ali Fuat, *Birinci Dünya Harbi'nde Suriye Hatıraları*, İstanbul: İş
Bankası Yay., 2003.

Erickson, Edward J., *1. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, Çanakkale,
Kutü'l-Amare, Gazze ve Megiddo Muharebeleri*, İstanbul: İş Bankası
Yay., 2009.

Erkan-ı Harbiye Binbaşısı Vecihi, *Filistin Ricatı*, Dersaadet: Matbaa-i
Askeriye, 1337.

Fraser, T. G., Andrew Mango, Robert McNamara, *Modern Ortadoğu'nun
Kuruluşu*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011.

Friedman, Isaiah, *British Pan-Arab Policy, 1915–1922 A Critical Appraisal*,
New York: Routledge, 2017.

Gyllenbok, Jan, *Encyclopaedia of Historical Metrology, Weights, and
Measures*, Volume 3, Birkhäuser: Springer International
Publishing, 2018.

- Hinz, Walter, *İslamda Ölçü Sistemleri*, İstanbul: Marmara Üni. Yay., 1990.
- Hornby, A. S., *Oxford Advance Learner's Dictionary of Current English*, London: Oxford University Press, 1974.
- Hornby, A. S., *Oxford Advance Learner's Dictionary of Current English*, Fifth Edition, London: Oxford University Press, 1995.
- Hutchison, Robert, *Food and the Principles of Dietetics*, Fourth Edition, New York: William Wood and Company, 1916.
- Kabacalı, Alpay, *Cemal Paşa, Hatıralar (Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Kumandanı)*, İstanbul: İş Bankası yay., 2001.
- Kedourie, Elie, *In the Anglo-Arab Labyrinth The McMahon-Husayn Correspondence and Its Interpretations 1914-1939*, New York: Routledge, 2014.
- Köstüklü, Nuri, *Vatan Savunmasında Mevlevihaneler (Balkan Savaşlarından Milli Mücadeleye)*, Ankara: ATAM yay., 2010.
- Lieshout, Robert H., *The British and the Middle East The Arab Question, 1914-1919*, London-New York: I.B.Tauris, 2016.
- Lugat-ı Tıb*, Fransızcadan Tercüme, İstanbul: Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye, 19 Ağustos 1316, 6 Cumadelevvel 1318.
- Lugat-ı Tıbbiye*, İstanbul: Mekteb-i Şahane-i Tıbbiye Matbaası, 2 Rebiülahir 1290.
- Massey, William Thomas, *Allenby's Final Triumph*, London: Constable and Company LTD, 1920.
- Mirliva Sedat (Korgeneral Ahmet Sedat Doğruer), *Filistine Veda (Yıldırım Ordularının Bozgunu)*, İstanbul: Yeditepe Yay., 2009.
- Montgomery, Rex, Thomas W. Conway, Arthur A. Spector, *Biyokimya*, Çev. Nilgün Altan, Ankara: Palme yay., 2000.
- Osborne, Eric W., *Britain's Economic Blockade of Germany, 1914-1919*, London-New York: Routledge, 2004.
- Paris, Timothy J., *In Defence of Britain's Middle Eastern Empire A Life of Sir Gilbert Clayton*, Eastbourne: Sussex Academic Press,, 2016.
- Sanders, Liman Von, *Türkiye'de Beş Yıl*, 3. Baskı, İstanbul: Yeditepe yay., 2007.
- Selek, Sabahattin, *İsmet İnönü, Hatıralar*, Ankara: Bilgi Yay., 2009.
- Sheffy, Yigal, *British Military Intelligence in the Palestine Campaign 1914-1918*, New York: Routledge, 2013.
- Tekâlif-i Harbiye Komisyonlarının Erzak Tedâriki Husûsundaki Vezâifine Dair Muvakkat Talimatnâmedir*. Numro 1, 15 Ağustos 1330.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Birinci Dünya Savaşı, İdari Faaliyetler ve Lojistik*, X ncu Cilt, Ankara: ATASE Yay., 1985.

- Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma yay., 2011.
- Winter, Jay, Geoffrey Parker, Mary R. Habeck, *Birinci Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, İstanbul: Türkiye İş Bankası yay., 2012.
- Yılmaz, Faruk, *General Allenby'nin Hatıratı (Arap Ayaklanması ve Filistin'in Osmanlı'dan Kopuşu)*, İstanbul: İz Yay., 2013.

Makaleler-Bildiriler

- 1330 tarihli Askeri Tâymât ve Yem Kanun-u Muvakkatı, *Düstur*, II. Tertip, Cilt : 6, ss. 1286-1331
- Aslan, Esat, "Bir ABD İstihbarat Ajanının Gözünden Suriye'deki 4. Ordu ve Gazze Muharebeleri", *1914'den 2014'e100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşını Anlamak*, Uluslararası Sempozyum, İstanbul, (20-21 Kasım 2014).
- Clarke, Nic, John Cranfield, Kris Inwood, "Fighting Fit? Diet, Disease, and Disability in the Canadian Expeditionary Force, 1914-18", *War & Society*, 33(2), 2014
- Çabuk, Mustafa, (2019), "İngiliz Belgelerine Göre İngiltere'nin Ortadoğu'daki İstihbarat Merkezi: Arap Büro(1916-1920)", *Belgi Dergisi*, C.2, S.17, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, (Kış 2019/I), 1130-1147.
- Erdemir, Lokman, "I. Dünya Harbi'nin İstanbul'da Sosyal Hayata Etkisi", *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devleti*, (Ed. Ali Arslan, Mustafa Selçuk), Kitabevi Yay., 2015.
- Ergin, Feridun, "Birinci Dünya Savaşında ve Atatürk Döneminde Fiyatlar ve Gelirler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 7, (Kasım 1986).
- Gölcü, Berfin Melikoğlu, Nigar Yerlikaya, "Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusunda Develer ve Develi Birliklere İlişkin Düzenlemeler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 9, Sayı 47 (Aralık 2016).
- Hill, Neil, Fallowfield, Joanne, Price, Susan, & Wilson, Duncan, "Military nutrition: maintaining health and rebuilding injured tissue", *Philosophical transactions of the Royal Society of London*, Series B, Biological sciences, 366(1562), 2011
- İnalçık, Halil, "Introduction to Ottoman Metrology", *Turcica*, XV, 1984.
- Karaköse, Hasan, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Hicaz'ın Zahir ve İhtiyacı", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 12, (Temmuz 2018).

- Karaköse, Hasan, "Birinci Dünya Savaşında Suriye İle Arabistan Cephesinde Ulaşım ve İaşe (Erzak)", *G. Ü. Kırşehir Eğitim Fakóltesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, (2000).
- Kritchevsky, David, "Fats and Oils in Human Health", *Food Lipids: Chemistry, Nutrition and Biotechnology*, (Eds. Casimir C. Akoh, David B. Min), Marcel Dekker, New York, (2002).
- Onaran, Burak, "İki Dünya Savaşında Yemek ve Propaganda II, Mutfak Cephesi Neferi Ne Yemeli, Nasıl Beslenmeli", *Metro-Gastro*, .sayı.74, (2014).
- Onaran, Burak, "Kara Safra ve Melankoli, Kalori ve İstatistik", *Metro-Gastro*, sayı. 66, (2012).
- Polat, Ü. Gülsüm, "Türk-Alman Propagandası Karşısında Arap Bürosu'nun Kuruluğu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. C. XXVI, S: 76, Ankara (2010), 97- 131 .
- Tekâlif-i Harbiye'nin Suret-i Tarhı hk. Kanun-u Muvakkat, *Düstur*, II.Tertip, 5.Cilt, 48-49.
- Üzen, İsmet, "Kanal Harekatı", *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devleti*, (Ed. Ali Arslan, Mustafa Selçuk), Kitabevi Yay., İstanbul, (2015).
- Tezler
- Hamm, Geoffrey "British Intelligence and Turkish Arabia: Strategy, Diplomacy, and Empire, 1898-1918", Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Toronto, 2012
- Knox, Dennis Edward, "The Development of British Policy in Palestine, 1917-1925, Sir Gilbert Clayton and The "New Eastern Question", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Michigan State University, 1971
- Presgrove, Barbara Anne, "Britain and The Middle East, 1914-1921: A Study in Personel Policy-Making", Yayınlanmamış Doktora Tezi, The Florida State University, 1979
- Scoville, Shelia Ann, "British Logistical Support to the Hashemites of Hejaz: Taif to Maan 1916-1918", Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of California, Los Angeles, 1982.
- Stevens, Kylie L., "An Exploration of Social Networks: Gertrude Bell and the Arab Bureau 1916-1921", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, William Jessup University, 2013
- Tezcan, Cezmi, "Tekâlif-i Harbiye ve Tekâlif-i Milliye Örneklerinde Savaş Dönemleri Mali Politikaları", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2005

İnternet Kaynakları

<http://17thdivision.tripod.com/rationsoftheageofempire/id5.html>. Ulaşım tarihi: 30.04.2020.

[https://en.wikipedia.org/wiki/Joseph_König_\(chemist\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Joseph_König_(chemist)) Ulaşım tarihi: 01.09.20020.

<https://en.wiktionary.org/wiki/rotolo> Ulaşım tarihi: 30.04.2020.

https://wwi.lib.byu.edu/index.php/British_%26_German_rations. Ulaşım tarihi: 30.04.2020.

— ۱۲۸۶ —

تومرو ۵۴۲ --- عسکری تمینات ویم قانون موقتی

۶ ذی القعدة ۱۳۳۲ ۱۲ ايلول ۱۳۳۰

(تھوم وقایع ایله نشر و اعلانی : ۱۱ ذی القعدة ۱۳۳۲ ۱۸ ايلول ۱۳۳۰ - تومرو ۱۹۵۲)

تمینات فصلی

ماده : ۱ وقت حضرده بر فرق تمینات یومیسی بروجہ آتیدر :

گرام	شحم	مایت فیم	آلبومین	قالتوری	
۹۰۰	۳,۹۶	۴۶۵,۵۴	۵۵,۳۵	۲۱۵۱	اکک
۲۵۰	۵,۴۷	.	۵۰,۰۰۷	۲۵۶,۱۵	ات
۱۵۰	۰,۳۹	۱۱۷,۱۵	۱۲,۶۰	۵۴۰,۶۰	بولنور
۲۰	۲۱,۰۹	۰,۱۲	۰,۱۸	۱۹۷,۵۰	یاغ
	۳۱,۹۱	۵۸۲,۸۱	۱۱۸,۳۰	۳۱۴۹,۲۵	
۲۰					طوز
۹					صابون
۳۰					غاز
۷۰۰	طعام ایچون				
۸۰	چاشیر				اودون
۲۰	استحمام				
۱۰۰۰	سوبا				کورد
۲۵۰					

وقت شتایه مخصوصدر (۱۰۰)

ماده : ۲ بر فرق رمضان شریفه مخصوص تمینات یومیسی بروجہ آتیدر :

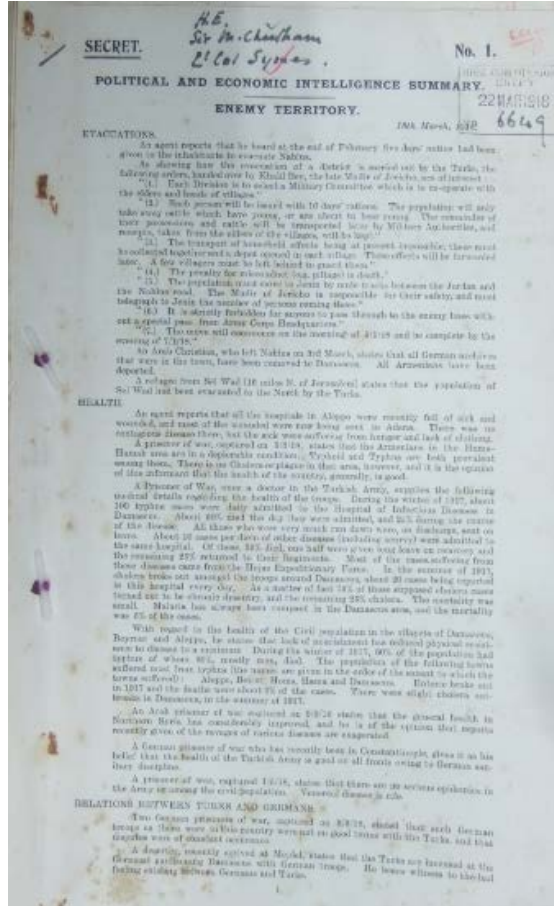
گرام	شحم	مایت فیم	آلبومین	قالتوری	
۷۰۰	۳	۳۵۷,۸۴	۴۵	۱۶۷۳	اکک
۲۰۰	۴,۳۸	.	۴۰,۰۰۶	۲۰۶	ات
۲۵۰	۲,۲۰	۱۹۶,۳۰	۱۶,۸۷	۸۹۲,۵۰	برنج
۴۰	۳۳,۷۵	۰,۲۰	۰,۲۹	۳۶۴	یاغ
۲۰	طوز
۲۰	سوغان
۵۰	.	.	.	۲۰۵	شکر
۱۵	.	.	.	جزئی	زینون-خورما
	۴۳,۳۳	۶۰۴,۳۴	۱۰۲,۲۲	۳۳۱۰,۵۰	

(*) تصحیح - تومرو : ۱۹۵۸

(**) موسم شتایه مخصوص اولان کورد و اودون استهفاله لاندن برسی و بریدیکی زمان دیکری و برلیه بیکمده .

Ek-1: Düstur, Tertip : 2 Cilt : 6 Sayfa : 1286

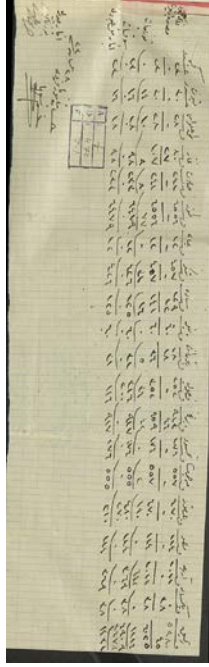
Filistin Cephesinde Türk ve İngiliz Ordularındaki Askerin Günlük İstihkakı: Tâymât-ı
Yevmiye- Rasyon Karşılaştırması

Ek-2: Foreign Office (FO) 141-456
Political and Economic Intelligence Summary (Enemy Territory)

The image shows a page from a handwritten manuscript, likely a tax register. It features a table with multiple columns and rows. The text is written in Arabic script. In the top left corner, there is a small table with the letters A, D, and F arranged in a grid. The main table contains numerical entries, possibly representing tax amounts or land measurements, and is interspersed with handwritten notes and descriptions in Arabic. The paper shows signs of age, including some staining and wear.

Ek-3: 1334 Senesine Ait İlaş Cetveli (ATASE, BDH, K: 1265, F: 557, G: 16)

Ek-4: Bir ambar mevcut listesi (ATASE, BDH, K: 1318, K: 762, F: 7-1)

Ek-5: Faruk Yılmaz, General Allenby'nin Hatıratı (Arap Ayaklanması ve Filistin'in Osmanlı'dan Kopuşu), İz Yay., İstanbul, 2013, s. 115.

Ek-6:Örnek İngiliz Askeri Rasyonu

<http://17thdivision.tripod.com/rationsoftheageofempire/id5.html> (30.04.2020)

Ek-7: Örnek Alman Rasyonu.

<http://17thdivision.tripod.com/rationsoftheageofempire/id5.html> (30.04.2020)